

NOTE TO USERS

This reproduction is the best copy available.

UMI[®]

THE HOMILETICS OF MICHAEL LUCHKAY IN 1830
(in the Light of the Ukrainian Revival in Sub-Carpathia)

by Alexander Barany

Thesis presented to the School of Graduate Studies
of the University of Ottawa as partial fulfillment
of the requirements for the degree of Master of
Arts in Slavic Studies

UNIVERSITY OF OTTAWA
OTTAWA, CANADA, 1976

Barany, Ottawa, Canada, 1976

UMI Number: EC55152

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI[®]

UMI Microform EC55152
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

ГОМІЛЕТИЧНІ "БЕСІДИ" МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ З 1830 р.
(На тлі українського відродження в Закарпатті)

Олександр Баран

Теза подана для Філософічного
Факультету Отавського Університету
через Славістичний Відділ, як
частинне виконання вимог для
осягнення магістерського ступня.

Т
Оттава, Канада, 1976.

Олександр Баран, народився 28 березня 1926 в Україні, 1948-го року одержав у славистиці ступінь (рівнорядний) Бакалавра на Карловому Університеті в Празі, в роках 1948-1956 отримав ступені Бакалавра, Магістра та Доктора Теології на Римському Університеті "Урбаніанум", а в роках 1954-1960 ступені Бакалавра, Магістра та Доктора "Істориних Наук" на Понт.Східному Інституті в Римі.

П О Д Я К А

Цю тезу підготовлено під керівництвом Голови
Славістичного Відділу, Професора Константина
Біди. На цім місці складаємо йому щирю подяку
за його цінні вказівки.

П Е Р Е Д М О В А

Історія кожної живої мови свідчить про те, що мова перебуває в постійному русі, постійно змінюється, постійно поступає. Тому лінгвістичних праць все є замало і українська вільна наука все їх більше потребує. Щоб виповнити одну з прогалин української лінгвістичної історії, ми рішили написати цю студію, зосереджуючись на мовному аспекті Лучкаєвих "Бесід".

Наша праця ділиться на шість розділів, де ми накреслили короткий життєпис Михайла Лучкаєя, творення і видавання його гомілетичних "Бесід", їх значення й важливість для розвитку української проповідничої мови на Закарпатті, а в окремий спосіб розглядали правопис (фонетику), морфологію та синтаксис цього твору.

До сьогодні ще немає систематичного наукового твору, який розглянув би це перше видання українських проповідей в Австрійській Імперії. Щобільше, переглядаючи обширну бібліографію Лучкаєя, бачимо, що про його "Граматіку" та мовні теорії вже багато написано, але його релігійна література, зокрема в Советському Союзі, замовчена. Ми щоб принаймі в деякій мірі виповнили наш обов'язок супроти батька релігійно-національного відродження на Закарпатті ххх

старалися обмежити наше наукове зацікавлення до самих релігійних проповідей Лучкая та розглядали їх в історичному та лінгвістичному аспекті.

Залишається нам тільки подякувати шановному професорові Д-рові Константину Біді, за його безкорисну готовість допомагати нам та за цінні вказівки, якими провадив нашу працю до успішного закінчення. Також дякуємо всім іншим професорам, науковим дорадникам та приятелям, які в будь-який спосіб допомогли нам в нашій науковій праці.

З М І С Т

ОФІЦІЙНІ ДАНІ ПРО АВТОРА	II
ПОДЯКА	III
ПЕРЕДМОВА	IV
ЗМІСТ	VI
ВВЕДЕННЯ:	
Коротка оцінка бібліографії М.Лучкая	I
РОЗДІЛИ:	
I. Життя і діяльність Михайла Лучкая	10
II. Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая	17
III. Мова Лучкаєвих "Бесід" на тлі мови українського проповідництва на Закарпатті	25
IV. Правопис і Фонетика "Бесід"	39
V. Морфологія "Бесід"	48
VI. Синтакса "Бесід"	71
ВИСНОВКИ	81
БІБЛІОГРАФІЯ	84
СКОРОЧЕННЯ	

В В Е Д Е Н Н Я

У кожному науковому творі завданням автора є познакомити читачів з найважливішою бібліографією, а головне, джерелами своєї праці. Основними джерелами нашого твору, як ми вже згадали в Передмові, є "Граматика" та "Бесіди" Михайла Лучкая, які дають нам достатньо лінгвістичного матеріалу до опрацювання теми. Одначе, щоб праця була повнішою, потрібно згадати кількома словами головну літературу про М.Лучкая та відносини, в яких ця література творилася.

Про Михайла Лучкая, його діяльність та його творчість вже багато написано. Всі дослідники історії, літератури та мови на Закарпатті мусіли розглядати його ідеї та його твори, бо вони стали основними й дуже впливовими джерелами для цілого закарпатського національно-культурного відродження в ХІХ-ому столітті. Лучкай, для свого часу, дійсно був важливою особою і його твори знайшли відгомін у тодішній слов'янознавчій літературі взагалі. Олексій В.Мишанич твердить, що Лучкай, "як видатний мовознавець

Й історик ще за життя здобув собі європейське визнання"¹⁾.
Мишанич покликується на факт, що Ян Коллар вже в 1832-ім році у своїй ідеологічній поемі "Дочка Слави" поставив прізвисьце Лучкая поруч з такими видатними славістами, як Доситей Обрадович, Йозеф Добровскі, Ян Нєдлі та Вук Карджич.²⁾ Та Коллар не був самотнім, що писав про Лучкая. Згадували його похвально й інші вчені того часу, як Павел Й. Шафаржик,³⁾ Ізмаїл І. Срезневський⁴⁾ та Ігнатій В. Ягіч.⁵⁾
Всі вони хвалили Лучкая за видання першої друкованої граматики

1) Мишанич О.В., Література Закарпаття XVII-XVIII століть, Київ/Ак.Наук, 1964, ст.57.

2) Там же.

3) Пєгорьлов В., Карпаторусские Этюдї, ч.І, (Литературная дьятельность Михаила Лучкая, карпаторусского писателя XIX вька), Братислава/Вьид.Університ. 1939, ст.9.

Tichy Fr., Michail Luckaj, "Slovansky Sbornik" (venovany F.Pastrnkovi) Praha 1923, p.219.

4) Про зв'язків Срезневського з Лучкаєм та про критику Срезневського оглядно Лучкаєвої "Граматики" багато написано. Тут ми зачитуємо тільки декілька праць : Пєгорьлов В., цит.твір, ст.9. ; Tichy Fr., Vyvoj soucasneho spisovneho jazyka na Podkarpatske Rusi, Praha/Orbis 1938, p.41. ; Tichy Fr., Michail Luckaj, Slovansky Sbornik, p.219.

5) Пєгорьлов В., цит.твір, ст.9.

в Австрії, в якій автор втягнув "рутенську" мову, як окрему одиницю і порівнював її різниці із церковно-слов'янською мовою. Термін "рутенський" в тому часі має таке саме значення, як сьогодні "український". Лучкай сам називав "рутенською мовою" мову тих слов'ян, які жили в Малоросії, Галичині, Волині, Буковині, й на Закарпатті. Своєю "Граматиною" Лучкай дійсно хотів досягнути для тієї мови рівнорядне трактування з іншими слов'янськими мовами. 6)

На основі згаданого бачимо, що Лучкаєва "Грамматика" мала своє ідеологічне й програмове значення, яке найбільше зацікавило самих українців. Вона, як каже Михайло Возняк, "не полишилася без впливу на пізнішу граматичну літературу українську не тільки в Угорщині, але й у Галичині". 7)

На Закарпатті всі три граматики, видані в другій половині XIX-го століття, тобто граматики О. Духновича, 8) К. Сабова 9) та Е. Сабова, 10) є під впливом ідей та структури Лучкаєвого твору. В Галичині вплив "Грамматики"

6) Lutskaý M., Grammatica Slavo-Ruthena, Budaë/Univ. Pestensis, 1830, p. VI-IX.

7) Возняк М., Студії над галицько-українськими граматиками XIX в., ЗНТШ, т.90 (1909), ст.82.

8) Там же.

9) Грамматика письменнаго русскаго языка, По образцу лучших авторов составленна и издана, Унгвар 1865.

10) Сабов Е., Русская грамматика и читанка, (К изучению угро-русскаго литературнаго языка), Унгвар/Уніо 1890.

Лучкая показується вже у "Відомості" А. Могилянського, ¹¹⁾ в дискусіях "руських вчених" ¹²⁾ в 1848 і 1850 роках та в полеміці за впровадження народної мови ¹³⁾ в 1850-их роках, як також і на зборах "Галицько-Руської Матиці" 1864 р. ¹⁴⁾ Щодо самих галицьких граматик, то вже О. Левицький в 1846 році цитує Лучкая в передмові до своєї граматики і з ним полемізує. ¹⁵⁾ Далше, бачимо конкретні впливи Лучкая в граматиці Осадці з 1862 р. ¹⁶⁾ та в рукописній граматиці І. Малицького. ¹⁷⁾ Крім того, всі члени "Руської Трійці", тобто Я. Головацький, ¹⁸⁾ І. Вагилевич ¹⁹⁾ та

-
- 11) Возняк М., Студії., т.89, ст. 122-143, т.90, ст. 33-52, 83.
- 12) Возняк М., Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді "руських вчених", ЗНТШ, т.82, ст. 53-86.
- 13) Гляди : Передмова К. Студинського до "Кореспонденції" Я. Головацького в літах 1850-1862, видано у Львові 1905.
- 14) Возняк М., Студії., т.90, ст.83.
- 15) Там же, ст.102-108.
- 16) Возняк М., Студії., т.90, ст.83, т.95, ст.102-103.
- 17) Возняк М., Студії., т.94, ст.112-113.,т.95, ст.105.
- 18) Tichy Fr., Michail Lučkaj, Slovànsky Sbornik (věnovany F.Pastrnkovi) Praha 1923, p.215-220. Автор подрібно розглядає зв'язки між М. Лучкаєм і Я. Головатським.
- 19) Свѣнцицкій К. С., Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, Львов/Г.Р. Матиця 1906, т.1, ст.147.

М. Шашкевич ²⁰⁾ прихильно та з пошаною висловлювалися про Лучкая і про його "Граматику".

При кінці ХІХ століття культ Лучкая в Галичині зменшився, а автори ХХ століття розглядали його мовознавчу літературу тільки в історичній перспективі.²¹⁾ На Закарпатті, однак, ідеалізування його ще більше зросло на тлі мовної боротьби в першій половині ХХ століття.

Тут після мадярської революції в 1848 р. витворилися два мовні напрямки : москофільський і народницький. Прихильники першого напрямку: А. Добрянський, І. Раковський, К. Сабов, Є. Фенцик, Є. Сабов та інші, виходили з założення, що національне відродження всіх слов'ян може бути успішним тільки при об'єднанні навколо Росії. Російська літературна мова, на їх думку, мала стати "загальнослов'янською" й тим самим літературною мовою закарпатських русинів, яких "москофіли" вважали тільки частиною російського народу, а їхню мову - одним з діалектів "великорусского языка".²²⁾ ~~_____~~

20) Шашкевич М., Азбука і Абецадло, Вінніпег/Шашкевичіана 1969, ст.19н.

21) Маковой О., Три галицькі граматики, ЗНТШ, т.51, ст. 45-53.; Возняк М., Студії., т.90, ст.80-92.

22) Штець М., Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини (Педагогічний Збірник Но.І), Братислава/Педаг.Видав. 1969, ст.4-5.

На основі такої мовної теорії російська мова мала перебрати на себе роль церковнослов'янської мови, яка ще в "Граматиці" Лучкая відігравала роль загальної літературної мови всіх слов'ян. Таким чином ці москофіли старалися використати Лучкая для себе і на основі його традиційної теорії апробувати російську мову для закарпатського національного відродження.²³⁾

Прихильники народного напрямку, або хотіли продовжувати Лучкаєву традицію, тобто знароднювати церковнослов'янську мову на основі закарпатських говорів, або вповні ~~прийняти~~ прийняли чисту народну мову. До цього напрямку належали : А. Кралицький, О. Павлович, Л.Чопей, Ю. Жаткович, А. Волошин, Г.Стрипський і інші. Народовці також покликалися на Лучкая, бо ж він перший впровадив народний елемент до своєї мови та визнавав "рутенську мову" не як діалект, але рівну з іншими слов'янськими мовами.²⁴⁾

Під час прилучення Закарпаття до Чехословаччини, у Сен-Жерменському договорі (10.IX.1919) чехословацький уряд включив т.зв. "Генеральний статут для організації

23) Сабов Е., Очерк литературной дѣятельности и образования карпатороссов, Ужгород/Уніо 1925, ст.14-16.

24) Штець М., цит.твір, ст.5-6; Бірчак В., Літературні стремління Підкарпатської Руси, Ужгород/Педаг. видав. 1937, ст.80-85.

й адміністрації Підкарпатської Русі", який пізніше увійшов у конституцію республіки.²⁵⁾ На основі цього "статуту" народна мова мала стати викладовою мовою в школах і взагалі урядовою мовою Закарпаття. Крім того парламент Чехословаччини ухвалив законом ч.І22 (параграф 6), що сейм Підкарпатської Русі має унормувати мовне питання на цій території.²⁶⁾ Але сейму ніколи не створено, а натомість Чеська Академія Наук вийшла з нереальними рекомендаціями в справі викладової мови на Закарпатті. Академія пропонувала, щоб на Закарпатті запроваджено "малоруське наріччя" з "етимологічним правописом".²⁷⁾ Пропозиція Академії була така непослідовна, що ніхто не був певним, що саме вона мала означати. Внаслідок того відбулося багато дискусій навколо мовних питань, які згодом стали питаннями політичної боротьби окремих партійних угруповань Закарпаття.²⁸⁾ З браку вчителів міністерство шкільництва прийняло багато галицьких українців, чеських легіонерів та ще більше російських білоемігрантів на виховників закарпатського шкільництва. Як писав

25) Штець М., цит.твір, ст.І3-І4.

26) Там же.

27) Там же, ст. І5.

28) Там же, ст. І6.

календар "Карпатської правди", "автохтони вчили по церковнослов'янськи з домішками живої мови, українці - по-українськи, росіяни - по-російськи, чехи - по-російськи з домішкою чеської мови."²⁹⁾ Мовне замішання було жажливе.

Після десятилітньої мовної боротьби, в 1930 р., святковано століття появи Лучкаєвої "Граматики". З нагоди цих святкувань політичні та наукові інституції Закарпаття заактивізували всі свої сили, щоб гідно оцінити роль Лучкаєвої в національній та культурній відродженні Закарпаття. Москофіли публікували статті Г. І. Геровського,³⁰⁾ Р.В. Плетнева,³¹⁾ В. Погорбл[†]ова,³²⁾ а українці (народовці) В. Гаджеги,³³⁾

29) Календар "Карпатської Правди", Ужгород 1927, ст.126.

30) Геровський Г.І., Русский язык в церковно-славянско-русской грамматикѣ Михаила Попа-Лучкаєва, Карпаторусский Сборник (Подкарпатская Русь в честь президента Т.Г. Масарика), Ужгород 1930, ст.259-315.

31) Плетнев Р.В., Образцы карпаторусского народного языка и творчества в грамматикѣ М.Лучкаєва, Карпаторусский Сборник (П.Р. в честь Т.Г. Масарика) Ужгород 1930, ст.312-327.

32) Погорблов В., Мих. Лучкаєв и его "Грамматика Славорутена" (1830-1930), Карпатский Свѣт (Екстракт), Ужгород/Общ.Духновича 1930, ст.І-ІІ.

33) Гаджега В., Михаил Лучкаєв, НЗТП, т.УІ, р.1928-9, ст.І-І29.

В. Сімовича, ³⁴⁾ І.Панькевича ³⁵⁾ та чеха Ф. Тихого. ³⁶⁾

Всі ці автори, крім В. Гаджеги, ³⁷⁾ були зацікавлені мовною теорією та граматиною Лучкая, а про його проповіді згадано тільки тут і там кількома реченнями. Так само мало уваги присвятили "Бесідам" Лучкая літературних (історіях Е.Недзелскій ³⁸⁾ і В.Бірчак, ³⁹⁾ як також Ф.Тихий ⁴⁰⁾ у своїй історії мови Закарпаття. Перший з-поміж усіх інтерпретаторів мови та літературної ролі Лучкаєвих проповідей був згаданий проф. Валерій Погорблов, який в 1939-ім році опублікував у "Працях Філософичного Факультету Братиславського Університету" свої "Карпаторускіе Этюдъ" з підтитолом "Литературная дѣятельность Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя нач.ХІХ вѣка". ⁴¹⁾

34) Сімович В., "Grammatica Slavo-ruthena" М.Лучкая, НЗТП, т.УІІ-УІІІ, р.1930-31, ст.217-306.

35) Панькевич І., Хто був Іван Бережанин - Михайло Лучкай чи Іван Фогарашій? НЗТП, т.УІІ-УІІІ, р.1930-31, ст.168-188

36) Tichy Fr., Lidove pisně v Lučkejově gramatice, НЗТП, т.УІІ-УІІІ, р.1930-31, ст.307-314.

37) Гаджега В., цит.твір. Автор позбирав всі історичні дані життя Лучкая й написав історичну розвідку про нього. Мовну теорію Лучкая заторкнув тільки в контексті

38) Недзелскій Е., Очерк карпаторусской литературы, Ужгород/Школ.Помощ 1932, ст.97-100.

39) Бірчак В., цит. твір, ст.80-85.

40) Tichy Fr., Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi, Praha/Orbis 1938, р.26-41.

41) Погорблов В., Карпаторускіе Этюдъ, ч.І, (Литературная дѣятельность Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя ХІХ вѣка), Братислава/Вид.Університет.1939, ст.І-56.

В цій праці автор дає загальну оцінку Лучкая, розглядає його мовні теорії, а опісля старається розібрати й проаналізувати літературну вартість та мову Лучкаєвих проповідей. Ми в нашій праці не даємо повної оцінки твору проф.Погор[†]лова, але слід зазначити, що він взявся за дуже обширну і велику працю, якої вповні ніяк не міг виконати. Найкращою частиною його твору є секція про чехізми в лексиці Лучкая. Та мимо деякої поверховости праця проф.Погорелова є вартісним твором, і ми старалися використати її в нашій праці.

Слід ще згадати бібліографію Лучкая-історика,якого А.Годінка ⁴²⁾ назвав першим "науковим істориком" Закарпаття. І тому всі історики Закарпаття, як І.Дулишкович,⁴³⁾ Ю.Жакович,⁴⁴⁾ А.Петров⁴⁵⁾ А.Годінка та В.Гаджега,⁴⁶⁾ старалися його рукописну історію використати для своїх праць й продовжити працю Лучкая. Шкода, що його "Історія" ніколи не була опублікована, і ми сьогодні не можемо користуватися нею.

42) Hodinka A., A munkácsi görög-katholikus püspökség története, Budapest/Tud.Akad.1909., p.53-54.

43) Дулишкович І., Историческія черты угро-русских, т.І-ІІІ. Унгвар 1877.

44) Zsatkovics K., Az egri befolyás és az ez ellen vivott harc a munkácsi görög szert, egyházmegye történelmében, Századok, v.1884, pp.680-877.

45) Петров А., Старая вѣра и унія, С-Петербург 1905-6.

46) Гаджега В., Додатки к истории русинов и русских церквей в Марамороші, Ужанской жупі, Угочі, Земплинской жупі, НЗП, т.ІІ-ХІ.

Р О З Д І Л І

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

В науковій бібліографії Карпатської України знаходимо багато загальних праць, які розглядають особу чи ідеї Михайла Лучкая. Повною біографією автора "Бесід" є праця др-а Василя Гаджеги, друкована в Ужгороді в 1929-ім році. ¹⁾ В. Гаджега старався зібрати для свого твору всі архівні матеріали про Лучкая й використав всю тогочасну мемуаристику. Тому зайвим було б тут повторювати все, що Гаджега вже 45 літ тому написав і тому ця праця зосереджується не на особі Михайла Лучкая, але на його творчості та мовній ідеології. Тільки для інформації та введення цього твору подаємо тут головні фрагменти Лучкаєвого життя й описуємо, у загальних рисах, його культурно-наукову працю серед карпато-українського населення.

Михайло Лучкай, (справжнє прізвище Пап), народився 1789-го року в Великих Лучках, де його батько був дяковчителем. Тут він ходив до початкової школи, а гімназійну освіту закінчив в Ужгороді та в Великому Вараді (сьогодні Орадеа). Після одержання матурального свідоцтва записався до ужгородської духовної

1) Гаджега В., Михайл Лучкай, Ужгород, "Просвіта", 1923.

семинарії. 2)

Тут він був все відмінним учнем і тому тодішній капітулярний вікарій Мучаківської єпархії, Іван Кутка, в 1812-ім році вислав його, як найздібнішого питомця, на університетські студії до Відня. 3) У Відні Лучкай крім теології слухав ще слов'янознавчі курси у професора Добровського, що викликали в нього велике захоплення слов'янськими філологічними студіями. 4)

Віденські студії Лучкай закінчив влітку 1816-го року і рішився вступити у священничий сан. Тому, що в Ужгороді в тому часі не було єпископа, а він не хотів святитися в румунського єпископа Великого Вараду, його відразу не висвячено. 5) Таким чином він 2-го липня (1816) написав до свого вікарія, щоб дозволив йому святитися в Галицького Митрополита, який у тому часі мав приїхати до Відня, щоб святити там своїх питомців. 6) Лучкай отримав дозвіл, але митрополит Левицький не приїхав до Відня і Лучкай мусів їхати до Великого Вараду, де 7-го листопада врешті висвятився у тамошнього румунського єпископа, Самуїла Вулкана. 7)

2) Там же, ст.15.

3) Там же, ст.19.

4) Tichy, Michail Lučkej, Slovànsky Sbornìk (věnovaný

F.Pastrnkovi), Praha 1923, p.218.

5) Гаджега В., цит.твір, ст.23.

6) Там же, ст.23-24.

7) Там же.

Після свячення його назначено сотрудником до Великих Лучок. 8) У рідному селі Лучкай перебув усього півтора року бо в 1818-ім році новий мучаківський єпископ, Олексій Повчій (1816-1831), взяв його до Ужгороду і назначив єпископським секретарем, архівістом-бібліотекарем і нотарем, 9) а 5-го січня 1822-го року іменовано його предсідником єпархіяльної консисторії. 10)

Високі єпархіяльні функції та особисте приятельвання з єпископом Почієм додали до Лучкаєвого престижу, але одночасно й викликали заздрість у священників. Мимо тих неприємних опозицій Лучкай старався позитивно і корисно полагоджувати всі справи консисторії та єпархії. Найтруднішими справами були : 1) розподіл фондів та дібр між Мукачівською і Пряшівською єпархіями, 11) 2) нова схема священничих приходів 12) та 3) виділення сатмарських румунів з Мукачівської єпархії. 13)

8) Там же, ст. 25.

9) Там же, ст.26-29.

10) Там же, ст.34.

11) Гляди : Duchnovič A., The History of the Eparchy of Prjašev, Rome/Basiliani 1971, pp. 43-56.

12) Гаджега, цит твір, ст.34.

13) Баран О., Поділ Мучаківської Єпархії, Analecta OSBM, ser.II, sec.II, vol.vI, fasc.3-4, pp.558-563.

В тій інтенсивній праці ще 28-го лютого 1827-го року назначено Лучкая адміністратором ужгородської парафіяльної церкви на Цегольні, ¹⁴⁾ а 29-го травня того ж року Лучкай став ужгородським деканом. ¹⁵⁾ На цих постах він був активним і успішно сповняв свої обов'язки аж до виїзду в Італію.

Причиною його поїздки було те, що в 1829-ім році князь Карло Людовик Бурбон, еспанський інфант, який жив постійно в італійському містечку Лукка, претендував на грецький престіл і з цієї причини хотів ближче познайомитися із східним обрядом. Він звернувся до пароха церкви св. Варвари у Відні та просив звідти східного священника, диякона й дяка. Отець І. Фогарашій, тодішній парох церкви св. Варвари, по одержанні цього несподіваного листа князя Бурбона зараз написав до Мукачівського єпископа, Олексія Повчія, а цей по деяких ваганнях вислав о. Михайла Лучкая з дияконом та двома півцями до Італії. ¹⁶⁾

В Луцці Лучкай побув 14 місяців. Це не був довгий час, але і цей короткий час сильно відбився на оформленні цього здібного й ідейного священника. Маючи багато часу, отець Лучкай поширював свою освіту й старався познайомитися з тодішнім італійським науковим світом. Під впливом цієї

14) Гаджега, цит. твір, ст. 43.

15) Там же, ст. 46.

16) Там же, ст. 51-54.

науки він постановив собі, що через ціле своє життя буде старатися про культурне й наукове піднесення свого народу. На основі цієї постанови він почав виправляти й доповнювати свої проповіді та приготовляти їх до видання. ¹⁷⁾ Одночасно почав працювати над окремою граматикою для українців-рутенів. ¹⁸⁾

Але в 1830-ім році скінчилися надії Карла Людовика Бурбона відносно осягнення грецького престолу і тим самим скінчилася Лучкаєва місія в Італії. Вернувшись на Закарпаття, Лучкай знову відзискав свої попередні становища, але по смерті єпископа Алексія Повчія (II.7.1831), новий капітулярний вікарій, Іван Чургович, назначив його парохом ужгородської парафії на Цегольні. ¹⁹⁾ Тут написав він свою чотиритомову історію карпатських українців і звідси старався про відновлення українського шкільництва на Закарпатті. ²⁰⁾ Мав він багато неприємностей з консисторією, але після назначення ²¹⁾ нового єпископа, Василя Поповича (1837-1864), ці неприємності пішли в забуття. ²²⁾

17) Там же, ст.54. ; Погорблов В., Карпаторусские Этюды, Spisy Filosofickej Fakulty Slovenskej University v Bratislave, Bratislava 1939, ст.7.

18) Гаджега, цит.цит. твір, ст.55.

19) Там же, ст.56-63.

20) Там же, ст.63, 67-68.

21) Там же, ст.74-88. ; Archivio Secreto Vaticano, Archivio della Nunziatura di Vienna, vol.272.

22) Гаджега, цит.твір, ст. 88-89.

В останніх роках свого життя Лучкай боровся за рідну мову. Домагався, щоб священники проповідували "рідною мовою", щоб у школах учителі натискали найбільше на навчання української (рутенської) мови, і щоб в мучаківській вищій школі запровадили виклади української літератури. ²³⁾ Також категорично виступив проти впровадження малярської мови до шкіл та до церковної літургії й гостро боронив свій обряд перед латинським клиром. ²⁴⁾ В ході цієї діяльності заскочила його смерть в 1843-ім році. ²⁵⁾

Отець Михайло Лучкай був людиною незвичайного формату. Був це твердий характер, прикладний священник, любитель науки та, перш за все, свідомий український патріот, навіть і в сьогоднішньому значенні. Про це найкраще свідчить російський вчений, Ізмаїл Іванович Срезневський, який, в 1842-ім році, відвідав Закарпаття. Він хвалив деяких вищепоставлених осіб на Закарпатті (між ними і єпископа В. Поповича) за їхню "русскість", а про Михайла Лучкай тільки зазначив, що "он хахол". ²⁶⁾

Для наступних поколінь Лучкай залишив кілька поважних праць. На жаль, з них дотепер тільки дві були опубліковані,

23) Там же, ст.93-95.

24) Там же, ст.102-117.

25) Там же, ст.119.

26) Tichy F., Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi, v Praze/Orbis 1938, p. 41.

а це: Слов'янсько-руська граMATика ²⁷⁾ і тут нами описані "Бесіди". Його найцінніша праця, написана вже по повороті з Лукки, тобто чотиритомова Історія Карпатських Русинів, ²⁹⁾ ще до сьогодні не появилася, хоч усі історики, що писали про Закарпаття, багато з цього твору користали.

27) Lutskey M., Grammatica Slavo-Ruthena, Budae/Universitas Pestensis 1830.

28) Лучкай М., Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока, в Будинь/Всеучилища Пештанскаго 1831.

29) Петров А., Старая вѣра и унія в XVII-XVIII вв., СПетербург 1905, т. I.

Р О З Д І Л І І

ГОМІЛЕТИЧНІ "БЕСІДИ" МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ

Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая - це перша друкована проповіднича книга українців у австрійській імперії і взагалі перший цього роду публікований твір на українським Закарпатті. Тому ці "Бесіди" колись відігравали велику роль в розвитку українського проповідництва по обох боках Карпат і мали великий вплив на пізніших українських проповідників. Згідно із словами Франціска Тішого ¹⁾ ясно пізнати вплив Лучкаєвих проповідей на українських гомілетичних виданнях Олександра Мигаловича, ²⁾ Степана Мустьяновича ³⁾ й Івана Артима. ⁴⁾ Крім цього, ці бесіди самі в собі є історичним свідомством українського проповідництва з пізнішої доби "просвічення" й вони стали показником тодішньої проповідничої мови на Закарпатті.

Відносно історії цього твору мусимо сказати, що Лучкай

1) Tichy F., Vývoj současněho..., p. 26-27.

2) Мигалич А., Лѣствица к блаженному животу, в Будинѣ 1847.

3) Мустьянович С., Недѣльня Проповѣди, Львов/Ставропог. 1856.

4) Артим І., Наука Вѣры Православно-Христіянскія, в Будинѣ 1868.

не писав своїх "Бесід" для публікації. Це були його звичайні проповіді, що їх він виголошував в ужгородській парафіяльній церкві від 1827-го р. до свого від'їзду до Італії.⁵⁾ Протягом тих двох років він ніколи не думав про видавання своїх проповідей. Тільки в Луцці, застановившись над сумним фактом, що на Закарпатті не було жодних видань у рідній мові, крім катехизмів,⁶⁾ рішив причинитися до збільшення української духовної літератури виданням своїх "Бесід". Вже 14-го серпня 1829-го року писав Лучкай до о.Фогарашія, що він доповнював та поправляв свої "руські проповіді" і приготавляв їх до евентуального видання.⁷⁾ Лучкай, в першій мірі під впливом праці над граматиною, поправляв мову та стиль проповідей, а доповнював їх прикладами з італійського життя та цитатами з класичної духовної літератури.⁸⁾ Всю цю працю скінчив 1-го березня 1830-го р., а опісля написав дедикацію князеві Карлові Людовикові Бурбонові.⁹⁾ У своїй дедикації Лучкай висловив свою вдячність за те, що князь поставив для

-
- 5) Гляди наголовок "Бесід", тобто: "В церкви парохіяльної Унгварской казань".
- 6) Lutskey M., *Grammatica*, р. IX, "... sed magis dolendum praeter catechesim nulla existere alia opera in hanc lingua scripta".
- 7) Гаджега, цит. твір, ст. 54. Лучкай пише до о.Фогарашія 14-го серпня 1829 р., що "доповнює свої руські проповіді".
- 8) Дуже багато цитує класиків греко-римської письменности, як Плятона, Пітагора, Плутарха, Цицерона, Сенеку, Горація, а з італійської літератури - Петрарха.
- 9) Лучкай, *Бесіди*, ст. ІV-ІХ.

нього церковцю східного обряду в Луцці та зробив його надворним капеляном. Далі, подивляв любов і прив'язання Карла Людовика Бурбона до слов'янської бесіди та незвичайно високо цинив успіхи, які цей князь досягнув за Лучкаєвими вказівками в оснуванні цієї нелегкої та чужої для нього мови. Задля цієї прихильности князя, Лучкай присвятив свій скромний твір його особі та закінчив дедикацію прославленням княжої милости.¹⁰⁾

Ця гарна дедикація напевно зробила своє враження. Князь, який ніколи не був скупий для свого східного капеляна, з певністю покрив більшу частину коштів цього видання. Після приїзду на Закарпаття Лучкай ще мусів подати свою працю на церковну апробату. Він її одержав без жадних труднощів. Епархіяльний цензор, канонік Степан Андрухович, під заміткою, що не годиться мовно з автором, дозволив публікацію тими словами: Вѣрѣ Православно-Католической и Царским узаконеніям ничтоже противное в себѣ содержат".¹¹⁾ Цей дозвіл, як звичайно, підписав і сам єпископ Олексій Повчій.¹²⁾

Таким чином Лучкаєві проповіді ще восени 1830-го року дісталися до друку. Але слов'янський відділ тодішньої будапештської університетської друкарні не міг працювати таким скорим темпом, як друкарні сьогодні й цей гомілетичний

10) Там же.

11) Там же, ст. III.

12) Там же.

твір появилася щойно при кінці 1830-го р. ¹³⁾ Крім того Лучкай не мав досить грошей, щоб виплатити всі довги в друкарні і в лютому 1832-го р. мусів позичити 1,000 фльоренів від консисторії. ¹⁴⁾ Продажа книжки йшла дуже поволі, тому Лучкай 27-го лютого 1833-го р. просив консисторію, щоб поручила твір до вжитку в цілій епархії. ¹⁵⁾ Консисторія це зробила аж в 1834-ім році ¹⁶⁾ і від того часу вже книжка розповсюдилася на цілім Закарпатті. Карпатські українці із захопленням прийняли проповіді Михайла Лучкая. За словами Евменія Сабова ці бесіди стали найкращою лектурою простого народу й часто находилися на полицях звичайних сільських хат, а духовенство в проповідях наслідувало "Бесіди" Лучкая. ¹⁷⁾

Повний заголовок цього двотомового проповідничого твору:
Церковния Бесѣды на всѣ недѣли рока на поучение народное, в церкви парохіяльной унгарской казанной Михайлом Лучкай, Парохом и Намѣсником Унгарским.

13) Гаджега, цит. твір, ст.57. Єп. Повчій аж 4-го січня 1831-го р. видає пастирського листа, щоб священники купували Лучкаєві проповіді.

14) Там же, ст.65.

15) Там же, ст.66.

16) Там же.

17) Сабов Е., Очерк литературной Дѣятельности и образования карпатороссов, Ужгород/Уніо 1925, ст.16. "...его проповіді при всѣм недостаткѣ чистоты слога имѣли большое вліяніе и сдѣлались любимым чтеніем простого народа, у котораго на бантѣ не рѣдко хранятся его церковния бесѣды. Свяшеники при составленіи своих "наказов" подражали ему..."

Всіх проповідей в Лучкаєвому двотомовому творі є 49. З них 20 у першому томі, а 29 - у другому. Починаючи з Великодня, вони розподілені майже на всі неділі літургійного року. Їхня тематика взята також з недільних євангелій так, що Євген Недзелскій назвав їх модерними повчальними євангеліями.¹⁸⁾

Хоч Михайло Лучкай старається в своїх "Бесідах" стисло придержуватися недільних євангелій, все-таки його проповіді основно різняться від колишніх "повчальних євангелій". Як знаємо з історії карпато-української літератури, на Закарпатті вже від XVI-го століття між народом дуже популярними були т.зв. повчальні євангелії, які обширно переповідали й пояснювали тексти Святого Письма Нового Завіту.¹⁹⁾ Це не були проповіді, але доступно переповідані євангелії. Натомість Лучкай у своїй праці переповідає не окремі євангелії, але, на основі Святого Письма, передає читачеві моральну й догматичну науку Вселенської Церкви. А те, що він так тісно придержувався тематики недільних євангелій, має також свою причину. Як відомо, на Закарпатті, на основі згаданих повчальних євангелій, витворилася традиція, за якою священники все проповідували з недільних і святочних євангелій.²⁰⁾ Лучкай не хотів зломити цю традицію і не хотів виставити себе, як інноватора, на неприхильну критику.

18) Недзелскій Е., Очерк Карпаторусской Литературы, Ужгород/Школ.Помощ, 1932, ст.99.

19) Бірчак В., Літературні стремління Підкарпатської Русі, Ужгород/Школ.Помощ 1937, ст.23-29; Недзелскій, цит. тв. ст.50-55.

20) Там же.

Тому, як основу до своїх проповідей, ставить євангельське пояснення. Через євангельські тексти старається пояснювати в приступний спосіб католицьку віру й етику.²¹⁾

Щодо будови проповідей, то Лучкай майже точно дотримується тодішніх правил реторики.²²⁾ Кожна проповідь має відповідне введення, де представлено ціль, яку проповідник мав досягнути в проповіді. За цим слідувала аргументація, взята з недільного євангелія й підтримана доказами віри та практичними прикладами. Автор часто цитує святих отців Церкви й деяких відомих письменників. Але бере їх не для головного доказу, а для підсилення євангельської правди. При кінці автор робить коротке заключення відповідно до поставленої цілі.²³⁾

Чи помітні якінебудь впливи в проповідях Лучкай - важко відповісти. В першій мірі треба сказати, що в цих проповідях відчувається, що вони постали в пізній добі "просвічення". Автор уникає всюди тих питань з еклезіології, що стали небезпечними в добі "йозефінізму". Але з другого боку, ніде не пропагує ліберальних ідей цієї доби. Одним словом,

21) Лучкай у своєму введенні каже, що хоче говорити про

"высокія понятія вѣры и морали". Гляди: Бесіди, ст. X.

22) Він уживав цілий час свої віденські підручники й навіть мав спеціальні записки до проповідництва.

23) Один з найкращих прикладів є Лучкаєва проповідь про "розслабленого". Гляди : Бесіди, т. I, ст. 37-47.

уникає таких питань, як роля світської влади в адміністрації церкви, або ексекутивна юрисдикція папи над католиками імперії в справах навчання, бенефіцій, церковних назначень і т.п. Якщо Лучкай говорить про яку-небудь владу в церкві, то завжди твердить, що вона походить з надприроднього джерела.²⁴⁾ Зрештою, він і не міг писати нічого проти ідей "просвічення", бо кожний епархіяльний цензор в імперії був zarazом і державним контролером, який не допускав до друку нічого такого, що не годилося з законами імперії "просвічення". І тому цензор С. Андрухович писав, що ці проповіді "царським узаконеніям ничтоже противное в себѣ содержат".²⁵⁾

Щодо самої побудови, то можна сказати, що проповіді Лучкая є самостійною працею. Вони є так пристосовані до ментальности карпато-українського населення, що годі в них добачувати якийсь переклад чи наслідування. Одначе з деяких біблійних пояснень і з деяких прикладів, і цитувань святих отців й інших письменників стає ясним, що Лучкай до побудови своїх проповідей уживав декілька чужих гомілетичних праць.²⁶⁾ До того ще з певністю можемо сказати, що ці праці належали до західної, а не до східної,

24) Бесіди, т. I, ст. 134-141, 254-264, т. II, ст. 266-274, 286-297.

25) Там же, ст. III.

26) Баран О., Гомілетичні "Бесѣды" Михайла Лучкая з 1830-го року, Логос (1964), т. XV, ст. 140-141.
Dargan E. Ch., A History of Preaching, New York: Franklin 1968, Vol. II.

церковної літератури. На це найкраще вказують біблійні пояснення, які, у великій мірі, відзеркаляють думки тодішніх німецьких біблістів.²⁷⁾

27) Там же.

Р О З Д І Л І І І

МОВА ЛУЧКАЄВИХ "БЕСІД" НА ТЛІ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ПРОПОВІДНИЦТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Все, що ми дотепер сказали, відносилось до форми, структури і змісту Лучкаєвих проповідей. У цьому розділі розглянемо мову проповідей Михайла Лучкая. Цим питанням дотепер ще ніхто обширніше не займався. Проф. В. Погорелов у своїх Карпаторусских Етюдах старався дещо вяснити мовний аспект "Бесід."¹⁾ З-поміж закарпатських авторів тільки Евменій Сабов в 1893-ім році в "Христоматії" згадав одним реченням мову Лучкаєвих проповідей. "Касательно слога сих проповідей должно примѣтить, что он составлен под 3-яким вплиніем. Лучше: формы церковно-славянскаго, литературнаго и мѣстнаго русскаго языка в нем смѣшаны и подверглись влиянію греческо-латинской синтактики."²⁾ Ці скупі слова Сабова до сьогодні всі автори повторювали³⁾ без жодних пояснень і жодних застережень.

1) Погорѣлов В., цит. твір, ст. 13-56.

2) Сабов Е., Христоматія церковно-славянских и угро-руских литературных памятников, Унгвар/Уніо 1893, ст. 194.
Сабов зовсім правильно окреслив характер мови Лучкая, але ці скупі слова не заступали вичерпної літературної аналізи.

3) Недзелскій Е., цит. твір, ст. 99.

В дійсності мова проповідей Лучкая була трудним питанням до розв'язання, бо саме в часах Лучкая Закарпаття переходило дуже складну мовну еволюцію, що й мало значний вплив на церковні відносини того часу, а головню на мову проповідей карпато-українських священників. Якщо хтось хотів опрацювати мову Лучкая на основі його "Бесід", мусів брати до уваги всю історію мови проповідей на Закарпатті, починаючи ХУІ-тим сторіччям.

Як відомо, колись всі східно-слов'янські народи вважали церковно-слов'янську мову за літературну мову всіх слов'ян і цією мовою старалися писати офіційльні грамоти, видавати урядові документи та проповідувати в церкві. Але в другій половині ХУІІІ-го століття ця практика на Сході значно змінилася. З посиленням російської імперії впроваджено і в церковне життя офіційну мову держави, а в Україні, після появи "Енеїди" І. Котляревського (1798), частина українського клиру почала культивувати українську мову в проповідництві. Таким чином на Сході еволюція йшла від церковно-слов'янської мови до народної. І це сприяло легшому розумінню божого слова.

На Закарпатті справа проповідничої мови була багато складнішою. Тут вона не переходила нормального розвитку, але залежала в великій мірі від культурно-соціальних умовин духовенства. В той час коли священники на Закарпатті були мало освічені, вони до своїх вірних проповідували

досить доступною народною мовою. Ось уривки з повчальних евангелій кінця ХУІ-го століття. В Бойданській повчальній евангелії читаємо: "А потом приступили до него Яков, Іоан, сынове Зеведеовы и мовили: Учителю, хочемо, абыс нам учинил, шоколвек бысмо просили. А он рек им: Что хочете, абы вам учинил? И рекли: Дай нам, абы един на правици твоей, а другий на лѣвици тебе сѣдѣли есмо в хвалѣ твоей..."⁴⁾

Так само в Скотарській повчальній евангелії:- "Слышали есте наймилшии хр(ис)тіяне читаня с(вя)той е(ва)н(ге)ліи, прислухайтеся выкладу д(у)ховнаго; того дѣла Г(оспод)ь наш І(су)с Х(ристо)с, который вѣдает тайности серць наших, и учитъ нас и боронитъ сею притчею душевною и тѣлесною. Мытар душа а фарисей тѣло. Повѣдаеть ко таковим чел(овѣ)ком Г(оспод)ь, котори надѣваются быти справедливыми, а понижаютъ тых, котори грѣшатъ..."⁵⁾

В Няговських Повчанях, які є також копіями духовної повчальної літератури з ХУІ-го століття, прямо пропагується народна мова в церковних проповідях: "Дѣла чотирох дѣл, идут до церкви люде: Первое есть сесе, што бы там пуп проповідав слово боже, святое евангеліє, на язык, котрым мовлят люде, што бы могли разумѣти убогыи. Што хоснует им, коли пуп мовит по

4) Яварскій Ю., Бойданское учительное Евангеліе, *Věstnik Kralovské české společnosti nauk, Praha* (1935), no. II, p. 14.

5) Сабов Е., Христоматія, ст. 2.

язьку чужому, што они не розумѣют, як мовит Павел Апостол, Коринт".⁶⁾

З повищих цитат стає ясным, що на переломі ХУІ-го і ХУІІ-го століть витворився окремий народницький напрям у проповідництві на Закарпатті. Цей народницький напрям в українськiм проповідництві на Закарпатті був уведений і постійно підтримуваний малярським протестантизмом. Малярський протестантизм, як знаємо, народовецькими гаслами хотів здобути для себе всі православні церкви в давній Малярщині й тому старався викоринити стару церковно-слов'янську мову в Семигороді та на Закарпатті.⁷⁾

З упадком протестантизму⁸⁾ та прийняттям унії (1646) на Закарпатті клир став більше консервативним і відрікся від цього народовецького напрямку. Як знаємо, українські священники на Закарпатті після унії знайшлися в одній і тій самій церкві з освіченим латинським клиром і, пізнавши свою нижчість, старалися в якийсь спосіб піднести рівень своєї освіти. Таким чином, подібно, як і латинський клир у Малярщині, який вважав латину офіційною церковною мовою,

6) Tichy F. „Vývoj sočasného.., p.10.

7) Петров А., Отзвук реформации в русском Закарпатьи ХУІ в., Věstník Kralovské české společnosti nauk, Praha (1923). Перфецькій Е., Релігійозне движеніє в ХУІ-м началє ХУІІ-го вѣков в Угорской Руси, Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наук, т.ХХ, (1915) ст. 24-77.

8) На Закарпатті почав упадати протестантизм в 1660-ім р., коли вдова Юрія Ракоція ІІ-го із своїм сином Франціском Ракоцієм І-им перейшла на католицизм і почала підтримувати католицькі місії на своїй території. Гляди: Baran A., Metropo- lia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis, Romae, Basiliiani 1960, pp.65-66.

українське духовенство знову запровадило стару церковно-слов'янщину. Цей новий напрям обстоювали найбільше ті духовні особи, що закінчили латинську семінарію в Трнаві,⁹⁾ як також і деякі священники, які не приступили до об'єднання з Католицькою Церквою, але не уважали себе нижчими від католиків. Властиво, першу письмову опозицію проти старого народовецького напрямку знаходимо в протиуніятських трактаті ієрея Михаїла Андрелли Оросвеговського.¹⁰⁾

З такою концепцією відносно мови проповідей жило закарпатське духовенство аж до кінця XVIII-го століття, поки, під впливом Йосифінізму, витворилися два нові мовні напрямки в гомілетичі карпато-українського клиру.

На переломі XVIII-го і XIX-го століть, тобто за часів єпископства Андрея Бачинського (1773-1809), Мучаківська єпархія культурно піднеслася дуже високо, а духовенство отримало таку високу освіту й такі великі матеріальні й духовні привілеї, про які перед тим було трудно і мріяти.¹¹⁾

9) По з'єдиненні Мукачівської єпархії почали студіювати закарпатські питомці в Трнавській семінарії. Згодом Кардинал Колоніч поставив для цих питомців "Янійсько-Леополдівську Фундацію". Гляди: Vospitani je Podkarpato-ruskoho svjaščenstva (Sheregy-Pekar), Pittsburgh 1951, pp22-2

10) Петров А., Духовно-полемическія сочиненія Іерея Михаїла Оросвиговскаго Андрелли, Прага 1932.

11) Баран О., Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті, Йорктон/Логос 1963, ст.27-38.

Однак, під впливом нової освіти й нових привілеїв, клир українського Закарпаття почав віддалятися від свого народу та від традицій своєї церкви. Наслідуючи малярське латинське духовенство, ці закарпатські священники почали розмовляти по-латині та зовсім занедбали офіційну мову їхньої єпархії. Це все відбилося дуже негативно на проповідництві. Щоб освідомити свій клир, єпископ А. Бачинський, видав три пастирські листи чи послання в обороні "руської" мови в Карпатській Україні. В цих посланнях єпископ намагався рятувати йому підчинене духовенство від винародовлення, й тому обороняв мову не тільки під церковним, але й під національним оглядом.¹²⁾ Однак, під час цієї мовної боротьби, єп. Бачинський побачив, що стара церковнослов'янська літургична мова стала вже трохи чужою населенню Закарпаття й тому настоював, щоб, попри літургичні тексти, офіційна церковна мова була більш пристосована до народу, а в церковних школах наказав учити розговірною народною мовою.¹³⁾

Ці старання Бачинського досягнули великих успіхів. Під його впливом священники більше почали звертати увагу на свою мову, і не тільки в самих проповідях, але взагалі в усій церковній літературі стали вживати стару мову єпархії

12) Там же, ст. 53-59.

13) Там же, ст. 58-59.

в дуже зукраїнщеній формі. В дійсності це не була вже стара церковнослов'янщина, але "староукраїнська" мова, побудована на церковнослов'янських словах та фразеології. Яскравим прикладом цієї мови служить "Катехизм" о. Івана Кутки з 1801-го року.¹⁴⁾

Ця зукраїнізована церковно-слов'янська мова не була засмічена русизмами, бо Бачинський і під політичним, і під церковним оглядом ставився зовсім негативно до російської імперії, і до її культурних впливів на Закарпатті. Щобільше, він, можливо перший з-поміж західно-українських єпископів, заявив, що "рутенці", себто сьгоднішні українці, не є "москалями", а "руська" мова основно різниться від "московської".¹⁵⁾ Таким чином, за життя єпископа Бачинського, мовне питання на Закарпатті було спрямоване на народовецькі рейки. Але, на жаль, це не тривало довго, бо по смерті цього світлого єпископа (1809) вже показалися перші зародки мовного русофільства в Мукачівській єпархії. Несвідомим культурним батьком цього мовного русофільства був Григорій Таркович, перший єпископ новоствореної Пряшівської єпархії.

Таркович був також за оживленням церковнослов'янщини в розговірній мові; однак він не вважав за відповідне впроваджувати український діалект Закарпаття в цю оживлену

14) Там же, ст.53-59.

15) Баран, Єпископ А. Бачинський., ст.22, н.24.

розговірну мову. Він був захоплений Ломоносовом та його відродженою російською мовою і старався цю мову наслідувати.¹⁶⁾ Таким способом у Тарковича бачимо перший раз зросійщену церковнослов'янську мову на Закарпатті. Під його впливом і під впливом деяких закарпатських інтелектуалістів, що виемігрували до Росії,¹⁷⁾ між духовенством Карпатської України вже на початку ХІХ-го століття постав русофільський мовний напрям, який опанував також і мову проповідей багатьох священників.

Таким чином в часі Михайла Лучкая існували два мовні напрями в українській церкві на Закарпатті, з яких один старався українщити, а другий русифікувати колишню церковнослов'янську мову Мукачівської єпархії. Лучкай від своїх наймолодших літ все належав до народовецького напрямку й ніколи не був прихильником русофільства. Щобільше, мову свого народу, себто "руську", як її тоді називали, т.зн. українську, визнав зовсім окремою і незалежною мовою, яка, за його словами, як теж інші слов'янські мови походить від старослов'янської, тобто від літературної мови всіх слов'ян.¹⁸⁾ У своїй граматиці Лучкай навіть опублікував

16) Tichy, Vývoj Současného., p.28-34.

17) Там же, ст.28.

18) Lutskay, Grammatica., p. VII-XII. ; Tichy, Vývoj Současného., p.39.

деякі чисто народні карпато-українські вірші й оповідання,¹⁹⁾ але в своїх проповідях ще тримався народницької церковнослов'янської мови Івана Кутки. Свою концепцію щодо мови проповідей Лучкай старався вяснити у введенні до своїх "Бесід": "Язык со всѣм простый прото не употреблях, ибо на высокія понятія Вѣри и морала недостаточный есть, нѣсть бо возможно простому челоуѣку понятія и слова имѣти токмо наукою и чтаніем приобретаемая, природныя же понятія философи не допускают. Стіл же библическій не легко поразумѣвается. Средным путем безопаснѣйше ити мнѣ видѣлося. Что по-руски изрядно выражается, а что из библическаго легко разумѣется употребляти смѣгал есмь ся. Сам бо народ рускій со всѣм простый язык во Церкви не любит, но тѣшится средным. Моє же наміреніє было разумѣтелно бесѣдовать и учить." 20)

З цієї цитати бачимо, що на думку Лучкай в тих часах мали існувати три мови на українським Закарпатті. Перша, це була літургічна церковнослов'янська мова, або, як він сам назвав її - біблійна, що була завершена, перфектна й незмінна. Вона була основною літературною мовою для всіх слов'ян і як така, відігравала таку саму

19) Lutskey, Grammatica., pp.158-175.

20) Бесіди, ст.Х-ХІ.

ролю на Сході, як латина в Західній Європі. Поруч цієї мови існувала народна мова, звичайна, ще не оформлена мова. Але з витворенням модерних слов'янських мов, церковнослов'янська перестала бути мовою комунікації, значить, не могла бути вживана в проповідництві. Тому в Лучкая витворилася третя мова, себто навчальна мова проповідників, або мова церковної комунікації, яка в дійсності була зукраїнщеною церковнослов'янською мовою.²¹⁾

Вся мовна теорія Лучкая знаходиться в його граматиці. В передмові він говорить, що "В різних країнах існують різні діалекти, але між ними одна мова вивищається і так на столах вчених, як у судових залах стає законодавчим для інших споріднених мов. Це є правильне, бо якщо хтось хотів би, щоб ці ділянки були перфектні, то це означало б, що всі вони були б неперфектні і в заміну панство старалося б знайти якусь чужу мову".²²⁾

За його словами: "Подібної долі зазнали і старі

21) Tichy, *Vývoj současného.*, p.27.

22) Lutskey, *Grammatica*, p.V-VI. "...pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus, quam Judiciorum Foris pro reliquis sororibus legumatrix. Quod adeo justum est, ut si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere cuperet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda."

слов'яни, що мешкаючи по різних провінціях Європи без літературного з'єднання, стали розвивати власні діалекти. Одні вже в XII-ім столітті хотіли відрізнитися глаголитською абеткою, а інші, як чехи, поляки, росіяни, серби й хорвати в наступних століттях перемінилися в свої діалекти. Навіть менші провінції, як Моравія, Лузація, Карінтія та Карніола старалися формувати свої діалекти - але автор побоюється - що через цю сепарацію більше діалектів щезне й буде абсорбовано чужими мовами. В багатьох місцях, де колись старослов'янська мова домінувала, тепер ледве признають її матірною. Яким велетнем стала б та матір всіх, тобто староцерковнослов'янська мова, якби вона залишилася одинокою літературною мовою."²³⁾

Та не багато перешкод повинна мати така ідея, бо:
"Немає такої літературної мови, яка була б спільна з протонародною мовою, бо це означало б, що селянин має вже такі вроджені ідеї й поняття, яких образований чоловік

23) Ibidem, pp.VI-VII. "Simile fatum experti sunt Veteres Slavi, qui vicissitudine temporum per varias Europae Provincias dispersi, neque Communicationem Litterariam habentes, nacti sunt nepotes, - neglecta Matre Vetero-Slavica - proprias Dialectos qualificare adgressos. Glagolitica jam Saeculo XII Alphabetho quoque distincta esse voluit. Reliquae, uti Bohemica, Polonica, Russica, Serbica atque Croatica subsequis saeculis in Dialectos transformatae sunt. Imo iam nunc minores quoque Provinciae, uti Moravia, Lusatia, Carinthia et Carniola gestiunt formare distinctas Dialectos, sed vereor, ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias

може досягнути тільки наукою та читанням. Тому ні французька, ні італійська, ні, тим більше, німецька мови не є ті самі в освічених верствах і в простолюдді, в них нікому не прийшло в голову ставити простонародні модуляції, ідіоми й вислови вище літературних. Й таким чином одна є літературна німецька мова в Лондоні, і в Петербурзі, і у Відні. Тільки одні слов'яне старалися і стараються злити літературну мову з простою, й це тому, щоб з одного боку більше людей її розуміло, а з другого боку, щоб легше було її вивчити. Одначе, хто хоче знати літературну мову, мусить вчитися граматики, бо люди без знання є далекі від чистого стилю, як від старослов'янщини."²⁴⁾

Серед такого замішання літературної мови з простонародною між слов'янами "Одинока рутенська мова залишилася без граматики і з сильним попусуттям, яка крім Малої Русі (України О.Б.) головню уживається в Галичині,

linguas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica vixit, vix seniores noscunt maternam. Quam fortis ne dicam Colossus linguarum fuisset, si Mater reliquarum - si tamen revera quondam unica floruerit - Vetero-Slavica mansisset Litteratoria."

- (24) Ibidem, pp.VII-VIII. "Nullam existere linguam eruditam cum plebe communem, nam id significaret, ut ruricola similes ideaas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur. Unde nec Gallica, Italica, tantominus Germanica eadem est lingua eruditorum et Communis plebis, sed ideo nulli incidit, communes modulationes, flexiones, et expressiones antepone Litterariis.

Володимирщині (Волині О.Б.), Буковині й тут широко під Карпатами, тобто на північній Мадярщині аж до Спішу, які є вірними Мукачівської і Пряшівської епархій і частинно Велико-Варадинської й начислюють близько пів мільйона. Їхня мова, одначе, різниться від усіх інших діалектів і найбільше годиться з старослов'янщиною, тому ніхто не уважав потрібним творення окремої граматики, бо ж звороти старослов'янські для неї певно послужать, а ті малі різниці (що існують) нічого важного не вирішать."²⁵⁾

Визнаючи церковнослов'янську мову матір'ю української, Лучкай вкінці каже, що він додав до цієї мови рутенські звороти, щоб дійсно побачити, як та мова відійшла

Et ideo eadem manet Litteraria Germanica Londini, Petropoli, quae Viennae. Unice Slavi anxie solliciti erant, suntque, ut Lingua Litteraria cum Communi amalgamisetur, seu ut a pluribus intelligatur, seu ut facilius condiscatur. Sed tamen qui Litterariam linguam scire cupit, studere grammaticam debet, et illiterati ita sunt remoti a stylo politico, sicut a Vetero-Slavico."

- (25) Ibidem, pp.VIII-IX. "Unica Dialectus mansit absque Grammatica, et forte corruptione, scilicet: Ruthenica, quae praeter parvam Russiam, Poloniam, praecipue usu venit in Galicia, Ladomeria, Bukovina, et ab hinc per latus meridionale montium Carpathicorum, seu superiorem Hungariam usque Scepusium, cujusque labii animae Diaecesi Munkatsiensi et Eperjesiensi, in parteque M.Varadiensi ad medium millionem numerantur. Quae lingua siquidem ab omnibus relictis Dialectis differret, et cum Vetero-Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta ejus Grammatica, siquidem flexiones Vetero-Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero dif-

від матері.²⁶⁾

З наведеного можемо заключити, що Лучкай визнав українську мову окремою мовою, рівнорядною з іншими слов'янськими мовами, але базував її на церковнослов'янській граматиці, додаючи до неї народні звороти та народну лексику. Мова "Бесід" Лучкая консервативна, але народовецького напрямку; вона трималася церковнослов'янських засад, але зробила великий крок у впровадженні української народної мови на Закарпатті.

ferentiae pro nihilo justo reputarentur."

(26) Ibidem, p.XVI. "Ruthenicas flexiones ideo adjeci, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit."

Р О З Д І Л І У

ПРАВОПИС І ФОНЕТИКА "БЕСІД"

Щодо правопису, то Лучкай в першій мірі зредукував церковнослов'янську абетку, базуючись головню на вимові звуків, а елімінував одну у випадку подвійних букв. Він це зробив на основі тогочасної української ортографії.¹⁾ Таким чином Лучкай викинув букви "ω" і "ς", уживаючи всюди "о" та "з", а букви "ου", "ζ", "ψ", "ϕ", "ν" вживав тільки для біблійних цитат та для термінології біблійних імен.²⁾ Він пропустив також і "ъ" на кінці та всередині слів.³⁾ Як відомо, на Закарпатті, до Лучкая, часто вживано "ъ" як глухий голосний в середині слів,⁴⁾ Лучкай, одначе,

1) Tichy F., Vývoj současného., p. 39.

2) Grammatica., p.8-14.

3) Tichy F., op. cit., p.39.

4) Яворський Ю.А., Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца XVII века, НЗТП, У. - окреме видання Ужгород-Прага 1927.
Дэже Л., Памятники деловой письменности Закарпатья, Будапешт 1965.

Петров А., Духовно-полемическія сочиненія іерея Михаила Оросвиговскаго Андреллы, Прага 1932. (Матеріялы для історії Закарпатской Руси, ч.ІХ).

всюди замінив його модерним "о", наприклад: замість "сѣвѣсть" "плѣть" Лучкай писав за модерним українським правописом "совѣсть" і "плоть".

В розвитку української ортографії значну роль відіграла модерна транскрипція букв "ѣ" і "ы". Лучкай ще задержав їх в церковнослов'янській формі, тільки вимовляв "ѣ" за правилами української вимови, тобто в нього "ѣ" вимовлялося як сучасне "ї" або "і".⁵⁾ так само буква "є" вимовлялася як "йе".⁶⁾ На фонеми "г" і "ґ" він надалі залишив тільки одну букву "г", але це тільки тому, що будапештянська друкарня в таму часі не мала знаку "ґ".⁷⁾

Крім згаданих зукраїншень треба зазначити, що Лучкай не завжди був послідовним у модернізуванні українського вокалізму. Як П. Житецький в своїй праці "Нарис літературної історії української мови в ХУІІ в." згадує: "Найяскравіша особливість українського вокалізму - це перетворення у певних випадках основних "о" та "е" в "і".⁸⁾

5) Grammatica., p.4-5.

6) Ibidem, p.6.

7) Tichy F., op. cit., p.39.

8) Житецький П., Нарис літературної історії української мови в ХУІІ в., Львів/Укр.Вид., 1941, ст.95.

Того перетворення в Лучкая немає.

Хоч на Закарпатті бачимо таке саме перетворення звуків "о" і "е" на "у", "у", "і" ⁹⁾ вже в письмених пам'ятниках ХУІІ-го століття. ¹⁰⁾ Лучкай цю звукозміну дуже добре знав, бо ж чув її на кожному кроці, однак про неї прямо не згадував в своїй граматиці ¹¹⁾ й не уживав її ніколи в своїх "бесідах". А що найдивніше, негував її навіть у своїх народних оповіданнях. ¹²⁾ Чому постала в Лучкая така нехить супроти цієї звукозміни? Відповідь на це знайдемо в творі проф. І. Панькевича, ¹³⁾ де він описує всі види та льокальні говори закарпатської діалектології. Саме там бачимо, що на Закарпатті одинока округа між Ужгородом і

-
- 9) Дже Л., Очерки по истории закарпатских говоров, Будапешт АК, 1967, ст. 97-109. Автор зпоміж всіх мовознавців найкраще описує звукозміну голосних "о" і "е" на "у", "у", "і" в говорах Закарпаття.
- 10) Панькевич І., Нарис Історії Українських Закарпатських Говорів, ч.І, (Фонетика), Acta Universitatis Carolinae, Philologica I, 1958, ст. 22-31. Автор вичислює всі грамати, документи і матеріали, що вказують на розвиток закарпатських говорів ХУІІ століття.
- 11) Тільки на стороні 5 натякував, що деякі рутенські околиці вимовляють це "о" як "у", "у", "і". Однак, за його думкою, це не має нічого спільного з письменною мовою. Гляди: GRAMMATICA, p. 5.
- 12) Grammatica., p.154-158.
- 13) Панькевич І., Українські Говори Підкарпатської Русі і Сумезних Областей, Прага/Орбіс 1938, ст. 48-104. Його ж, Перезвук етимологічного о,е, в у,у, і, Підкарпатска Русь, ч.4.

Мукачевом, куди належали Великі Лучки, тобто рідне село Лучкая, придержувалася стисло архаїчних "о" і "е", не визнаючи жодної звукозміни на "у", "у", "і". Таким чином, Лучкай, так само, як і його інші побратими в закарпатському письменстві, писав завжди церковнослов'янське, чи староруське "о" і "е" замість модерного "і" чи діалектичного "у" і "у". Крім того, хочемо наголосити, що Лучкай не тільки писав, але й вимовляв "о" і "е" замість "і", як наприклад: "конь", "стол", "поп", "вол", "мой", "твой", "печь", "мед" і т.п.

У Лучкаєвих бесідах стрічаємо дуже багато друкарських і орфографічних помилок. Крім того діалектичний вплив закарпатських говорів та різнородна транскрипція староцерковних чи церковнослов'янських слів дуже утруднює фонетичний розбір проповідничої мови Лучкая. Все вказує на те, що Лучкай не мав досить часу на приготування своїх проповідей до друку та не мав вправного коректора, який поправив би самі друкарські та орфографічні помилки в тексті.

Лучкай деколи в тому самому слові вживає інші букви, і ми ніколи не є зовсім певні, котру саме форму він вважає правильною, напр.: "благоговинний" ст.І, 63, а "благовѣнний" ст.І, 67; "любля" ст.І, 170, а "любя" ст.ІІ, 225; "чувствовати" ст.ІІ, 35, а "чувствіє" ст.ІІ, 36 і т. п.

Поминаючи згадані труднощі, на наступних сторінках

постараємося подати важніші правописні та фонетичні особливості Лучкаєвих "Бесід".

Буква "ѣ", як ми вже згадували, у Лучкає означас те саме, що українське "і". Але при тім Лучкає часто уживас її замість "і", "и" і "я" : "Брѣтший" I,223, (бридший), "обѣдит" I,324, II,223, (обидить), "вѣхор" I,309, (вихор), "мѣнути" I,164, (минути), "примѣреніє" II,224, (примиреніє), "медицѣна" II,241, (медицина), "справедлѣвѣше" II,282, (справедливіше), "пѣсмо" II,195, (письмо), "запрѣгати" I,165, (запрягати), "недосѣгати" I,83, (недосягати), "истѣгати" I,247, (истягати), "прѣтѣгати" I,217, (притягати).

В інших випадках "и" часто заступає "ѣ", як "примир" I,147, (примѣр), "добродитель" II,222, (добродѣтель), "благоговинний" I,63, (благоговѣнный), "лицемириє" I,286, (лицемѣріє), "совість" I,108, (совѣсть), "разсіянный" I,191, (розсѣянный), "цилоє" I,247, (цѣлоє). Часто буває "и" замість "е", як: "звинит" I,127, (звенит), або замість "ю", як: "блисти" I,257, 258, (блѣсти). Деколи знаходимо "е" замість "и": "превернет" I,247, (привернет), "прейдет" I,311, (прийдет), "скептр" II,289, (скиптр), "виберати" II,68, (вибирати) і т.п.

Щодо інших голосних, то часто мішається "о" з "у". Деколи Лучкає уживас "о" замість "у", як : "огостити" I,204, (угостити), "опоминаніє" I,186, (упоминаніє),

"опом'янути" II,185, (упом'янути), "омилосердоватися" II,113, (умилосердоватися). Частіше буває "у" замість "о" : "утрава" II,211,222, (отрава), "укламати" I,155, (окламати), "устудит" I,143, (остудить), "уженитися" I,137, (оженитися), "усміляти" II,108, (осміляти), "ушаліти" II,192, (ошаліти), "услаблення" II,235, (ослаблення), "уклеветати" II,271, (оклеветати) і т.п.^{I4)}

З українізацією Лучкаєвої мови знаходимо церковнослов'янські форми паралельно з українськими, передусім там, де в староукраїнській мові наступило повноголосся,^{I4a)} нпр., "гласи" I,103, і "голоси" I,1,103,108; "гладный" I,167, і "голодный" I,212,245; "хладно" I,280 і "холодно" II,158; "младший" II,151 і "молодший" I,99; "злато" I,253, і "золото" I,151; "власи на главѣ" II,290, і "волос из головы" II,267; "премѣненіє" I,106, і "перемѣненіє" I,106; "древо" II,176, і "дерево" I,219; або "впред" II,242, і "вперед" II,237.

Так само стрічається паралельно старослов'янське "ра" і зукраїнене "ро", нпр.: "разум" I,161, і "розум" II,154, або "размишляти" II,299, але "розказувати" I,147. Тільки

I4) В закарпатських говорах деяких округ знаходимо часто змішування "о" і "у", що правдоподібно є наслідком "укання".

I4a) Безпалько і інші, Історична Граматика Української Мови, Київ Р.Школа 1962, ст. 106.122.

Мусимо тут завважити, що повноголосся є чертою всіх східно-слов'янських мов і тут воно могло б вказувати теж на вжиток народних російських форм, як наприклад у писаннях єпископа Тарковича. Однак Лучкаєва тенденція є українізувати, а не російщити церковнослов'янську мову.

"робота" і "робити" ніколи не знаходиться в церковнослов'янській формі "ра".

Там, де в старослов'янській формі в середині слова вживано "ъ", як "глухий голосний" знак, Лучкай несподівано ставить різні голосні, нпр.: старослов'янська форма "кръвь" у його українському правописі подана "кров" II,74,77,275, але знаходимо наступні деривативи цього слова: "кревавий" I,62, "кирвавить" I,25, або "покирваввити" I,222.

Тверді знаки при прийменниках в, к, с перетворюються в "о" : "со их" I.281, "во собраніи" II,276, "со-ястния" I.251, "совянет" II.284, "во Царствіи" I.97, "со жалъем" I,94, "со небесе" I,18, "ко Богу" I,280 і т.п.

Префікси "с", "з", "воз" Лучкай часто змінює на "из" або "ис" : "изверху" II,118, "избѣсна" II,133, "испушений" II,275, "испознати" I,247, II,183, "испуститися" II,243,291, 295, "испомаганіє" II,165,267, "извикнути" II,191, "избудити" II,193, "исмигатися" I,108, "издихати" II,275, "издиханіє" I,65,II,146, "испропастити" I,178, "истѣгувати" I,247, "искричати" II,236, "изриватися" II,292. Однак деякі з них знаходимо в правильній транскрипції, як: "спомаганіє" I,201, "звикнути" II,194, "воздиханіє" II, 146, "воскричати" II,237.

Там де в церковнослов'янській мові є "і" перед буквами я, ю, є, а в сучасній українській мові заступлено ії апострофом, Лучкай де-не-де залишає "і", але в загальному пропускає ії. Тільки один раз уживає "пїянство" I,223, і

"піяниця" I,250. Зате часто бачимо: "пяницю" I,9,96,315 і т.п. Так само пише: "бурян" I,193, II, 3, "изявити" I,44,180,207, "обяти" I,84,332.

Щодо приголосних, то Лучкай уживає в більшості українське "ч" замість церковнослов'янського "щ", як: "горячий", "безчестний", але іноді також подає їх в старій церковнослов'янській формі: "горящій" ^{I5)} II, 84, й "обещестити" II,194,293. Подібно на сторінці I,295, пише "щет", а далше II,60, "счет".

Зм'ягчення букви "л" Лучкай подає за українською фонетикою, наприклад: "уготовляти" I,337, "поставляти" I,336,337, "противлятися" II,255, "укріплятися" I,296, "люблячим" I,170, "скорблящий" I,203,292. Одначе де-не-де знаходимо точно протилежне. Там, де, за всіма приписами треба вжити "л", Лучкай його прямо викидає, що правдоподібно є ознакою відсутності "л - epentheticum" під впливом західнослов'янських мов, наприклад: "оздобяти" I,321, "приготовяти" II,198, "ослабяти" II,242, "оживяти" I,215.

Деколи взагалі пропускаються приголосні під впливом їх відсутності у вимові або говірок: "чувувувати" II,35,36, "омстити" II,223,228, "богаство" II,164, і т.п. Буває також і додавання зайвих приголосних також під впливом південнокарпатських діалектів, як: "легкше" II,267, "тагшко"

I5) "горящій" тут не означає "горіючого", але "горячого", що контексті протиставлено "студеному", "Бесіди", II,84.

I,324.^{I6)}

Внаслідок асиміляційного процесу ^{I7)} дзвінкі приголосні часто замінені глухими : "слаткій" (замість сладкий) I,295, II, 86, "рiтко" (замість рiдко) I,2I4, "гатка" (замість гадка) I,247, "лекше" (замість легше) I,242,328,329, і т.п.

Часто знаходимо у Лучкай, як загально в закарпатських говорах, неправильне означення м'якості чи твердості фонем: "трастися" I,223, "тисаць" I,151, (одначе "тисяць" I,20), "слиско" I,175, "виміраваніє" I,250, "премвнатися" II,86, "обидность" II,70, - "обрящатися" I,165,269, "внутренное" I,270,274, "благодять" I,270.

Зі згаданих нам видається, що Лучкай був під впливом різних правописних та фонетичних напрямів. Він уважав церковнослов'янський правопис чимсь вищим, але хотів його достосувати до розуміння простолюття. Таким чином проблема Лучкай була, як зукраїншити й змодернізувати церковнослов'янський правопис та церковнослов'янську фонетику, не відкидаючи свого консервативного мовного наставлення. Найкращим зв'язком між старою церковнослов'янщиною та простолюттям було вживання впливу закарпатських говорів, що саме Лучкай старався використати. Тому, як висновок, мусимо сказати, що правопис та фонетика "Бесід" - це змішання церковнослов'янських, модерних українських та закарпатських діалектичних мовних впливів.

I6) Панькевич І., Нарис Зак. Говорів., ст. II3-II9.

I7) Там же, ст. II5-II7.

Р О З Д І Л У

МОРФОЛОГІЯ "БЕСІД"

Лучкай поправляв та приготував до друку свої проповіді в часі писання своєї "Граматики". Тому кожному видавалося б самозрозумілим, якщо б не було жодних граматичних різниць між двома творами цього автора. Однак, переглядаючи проповіді Лучкає та порівнюючи їх морфологію з його "Граматику" ми знайшли багато форм, які і теоретично, і практично різняться між собою. Це сталося тому, що Лучкай при своїх проповідях не уживав, ним витворених, штучних граматичних форм, але говорив на основі вже згаданої карпато-української мовної традиції часів єпископа А. Бачинського і вікарія І. Кутки, де церковнослов'янські, українські та суто закарпатські діалектичні елементи безсистемно переплітаються.

Ось так при відмінах іменників знаходимо різницю в родовому відмінку. Лучкай, у своїй "Граматиці" для іменників чоловічого роду, що кінчаються на тверду приголосну, в родовому відмінку подає тільки закінчення "а"^{I)}. Однак

I) Grammatica, р.32. При тім Лучкай на ст. 36 в своїх поясненнях припускає в українській мові також і "у" закінчення для родового відмінку, що за його думкою походить з впливу давального закінчення.

в "Бесідах" часто і правильно уживає "у", а часом для того самого слова уживає одне й друге : "из взора" I.33, і "из того взору" I.26, або "из чистого позору" II.234 і т.п. Давальний відмінок він завжди кінчає церковно-слов'янською формою "у" навіть случайно не користується ~~формою~~ формою "ові",²⁾ як "свѣту", "Богу", "сину", тощо. В іменниках чоловічого роду, закінчених на м'яку основу, Лучкай правильно вживає в родовому відмінку "я", а в давальному "ю", за виїмком двох слів : день і путь (це останнє слово знаходимо в Лучкая в чоловічому роді). Ті іменники в родовому відмінку кінчаються архаїчною формою на "е" : "из путе" I.29,35, "от путе" I.I72, "того дне" I.I36.³⁾ В орудному відмінку бачимо правильні закінчення і для твердої, і для м'якої відміни, тобто "ом" і "ем", як нпр.: "грѣхом" II.235, "случаєм" II.78. ⁴⁾ Однак деколи він мішає ті закінчення так, що твердому іменникові дає м'яке, а м'якому тверде, як : "товарем" I.250, "с ослем" II. 78, але "со жалом" II.I87 (знаходимо і "с жалем" I.I53).

2) Там же, ст.32-36. Тут автор противно своїм "Бесідам" сам наводить взірці : "Богови" і "сьнови".

3) Там же, ст. 41. Тут Лучкай подібно своїм "Бесідам" подає "дне", але натомість настоює на форму "пути".

4) Там же, ст. 32-34.

В місцевому відмінку і для твердих, і для м'яких іменників чоловічого роду Лучкай вживає "ѣ" і "у", як : "в пятѣ" I.136, "в домѣ" I.86, "в жалѣ" II.134, і "в свѣту" I.224, "при таланту" I.292, "во гнѣву" II.140, "во Отцу" I.186.⁵⁾

У називному відмінку множини майже всюди знаходимо "и" (врази I.3, гріхи II.208)⁶⁾ і тільки в деяких місцях автор міняє це "и" на "ы", як "голосы" I.1. У родовому відмінку множини Лучкай часом вживає старої церковнослов'янської форми, ^(залишає) тобто без специфічного закінчення ~~и~~ ~~и~~, або додає староруську форму "ов" і "ев" з "у" - деклінації⁷⁾. Тут бачимо такі форми : "много член" I.256, "других членов" II.222, "множество мученик" II.108, "новых мучеников" II.108, "праотец и отец наших" I.35, "святых отцев" II.249, "от воин" I.29, "от грѣх" II.118, "поганов" II.213, "черваков" I.20, і т.п. В давальному відмінку Лучкай достосовує закінчення "ом" (для іменників з твердою основою) і "ем" (з м'якою):⁸⁾ "трудом"

-
- 5) Там же, ст.32. Для м'якої відміни "Грамматика" наводить "и".
- 6) Там же, ст.32. В "Граматиці" популярнішим закінченням є "ы", як : "волы", "орлы". Також бачимо "ове": "синове", "домове". В "Бесідах" бачимо тільки "людіє" I.34.
- 7) Там же, ст.32-34. На цей відмінок Лучкай подає такі взірці : "раб", "змій", "сынов", "краєв".
- 8) Там же, ст.32-34.

I.4I, "людем" II.II7. В знахідному відмінку множини Лучкай в протилежності до називного відмінка у більшості уживає "ь1", як "сыны" II.275, "труды" I.II7, але де-не-де знайдемо також і "и" : "раби" I.265, "грѣхи" II.I49, "человѣци" I.35, "отци" II.270.⁹⁾ В орудному відмінку Лучкай користується тільки новітніми формами "ами" і "ями", або закарпатською діалектичною формою "ми", не вживаючи взагалі церковнослов'янського "ь1",¹⁰⁾ як нпр.: "уставами" I.25, "врагами" I.28, "друзями" I.I78, "случайми" I.266, "кореньми" II.253, "царьми" II.I04. В місцевім відмінку множини бачимо у Лучкая рівночасно і церковнослов'янське "ѣх", і українське "ах" II): "по уставѣх" I.I97, "на углѣх" I.206, "во гробах" I.78, "по вертепах" II.209.

9) Там же, ст.32,34. В "Граматиці" Лучкай для м'яких імеників уживає закінчення "и" або "ѣ". Це останнє в роді українського "і".

10) Там же, ст.32.

II) Там же, ст.4I. За теорією Лучкая закінчення "ах" і "ях" є впливом "русицизму", а більше українським закінченням є "ех" і "ох". Ці останні закінчення часто стрічаємо в закарпатській діалектиці.

Тверда відміна іменників середнього роду в однині не представляє жодної основної різниці від відмини твердих іменників чоловічого роду,¹²⁾ а деякі випадки можна приписати друкарським помилкам. Однак бачимо багато цікавих різниць та унікальних форм у відмінюванні м'яких іменників середнього роду,¹³⁾ ось так вже в називному відмінку Лучкай уживає рівночасно церковнослов'янське "іє" і українське "я" з одним приголосним: "житіє" I.I20, "терпѣніє" I.II7, "блаженствіє" I.II8, але "поколѣня" I.272, "піря" II.99. Та найбільшу різновидність знаходимо в місцевому відмінку однини. Тут Лучкай користується аж чотирьома різними закінченнями "и", "ѣ", "іи", і "ию",¹⁴⁾ наприклад: "о сердци" I.7, і "во сердцѣ" I.7, "о щасті" I.300, і "о щастіи" I.300, "во мори" II.I87, "о напутіи" I.252, "во житіи" II,28, і "во житію" II 28, "при управленію" I.I39, "при створенію" II.50, і т.п.

Множина іменників середнього роду має також свої дивні варіанти. В родовому відмінку замість нормативної форми "очей" II.302, автор у двох місцях пише "ради оч" I.34, II.56, а під впливом чоловічих відмін у трьох місцях

12) Там же, ст.46-48.

13) Там же.

14) Там же, ст. 46. "Грамматика" показує тільки "и" і "ѣ".

пише "для чадов" II.205,206,207. В давальному відмінку Лучкай уживає не тільки "ом" і "ем",¹⁵⁾ але і "ам", як "правам" I.32. В орудному відмінку знаходимо закінчення "ами", "ями", "ими", "ама" і "има".¹⁶⁾ Лучкай у чотирьох місцях пише "очими" I.4,26,29,II.2I6, а в дев'ятьох "очима" I.I64,I70,25I, II.207,2I9,237,240,247,27I. Для інших закінчень послужать наступні приклади : "чудами" I.269, "имбніями" II.I83, "ухама" II.2I9, "дѣлама" I.I70. Вкінці в місцевому відмінку автор користується старими церковнослов'янськими закінченнями "их", "ѣх" і "ех"¹⁷⁾: "во желаніих" I.23, "во дѣлех" I.23, "во дѣлѣх" II.I25, "во чудѣх" II.I25, як також і модерними українськими закінченнями "ах" і "ях" : "дѣлах" II.67, "крилах" II.2I0, "устроєніях" I.I8.

В іменниках жіночого роду Лучкай ще найбільше при-
держується правил своєї "Граматики". Всетаки і тут знаходимо
~~деякі неточності~~ деякі неточності чи своєрідності і в твердому, і в

I5) Там же.

I6) Закінчення "ама" і "има" і "ома" є типичним виявом закарпатських діалектів. Воно походить з впливу західнослов'янських мов і не має нічого спільного з українською формою двоїни. Гляди: Панькевич I., Українські Говори Підкарпатської Русі і Сумежних Областей, Прага/Орбіс I938, ст.207,220,226,237.

I7) Grammatica ст.46. Граматика ще допускає діалектичне "ох".

м'якому відмінюваннях. Для м'якого родового відмінка однини уживає "и", як "воли" II.292, "земли" I.33, однак деколи дає тверде закінчення "ь1": "вечерь1" I.138, II.72. А зовсім протилежно, в називному відмінку множини Лучкай дає м'яке закінчення, тобто "и" (замість "ь1") для твердих іменників, як: "новизни" II.106, "стопи" II.292. так само в множині знаходимо деякі своєрідні закінчення в орудному відмінку, де Лучкай (подібно, як у середньому роді) уживає "ама" або "ма": "рукама" II.164, 219, "дверма" II.19.¹⁸⁾

Іменники мішаної відміни¹⁹⁾ мають теж деякі своєрідності. В місцевому відмінку чоловічого роду крім "ь" завважуємо також і "у"²⁰⁾, як "во плачу" II.146. В називному відмінку множини Лучкай звичайно уживає "и", однак в деяких випадках бачимо архаїчну церковнослов'янську форму "іє", наприклад "мужіє" I.268. В жіночій мішаній відміні родовий відмінок кінчається на "и", але деколи стрічаємо тут "ь", як "до хижь" II,87.²²⁾

18) Гляди ноту I6.

19) Ми уживаємо модерний поділ відміни іменників на основі канадського університетського підручника: Lushkyj G. - Rudnytskyj J.B., A Modern Ukrainian Grammar, Winnipeg/UYAN 1961. Лучкай у своїй "Граматичі" поділив відміни тільки на три роди.

20) В "Граматичі" подає тільки "и" і "ь", Гляди : Grammatica, p. 33.

21) Grammatica, p. 33.

Для іменників жіночого роду, що кінчаються приголосною Лучкай припускає в своїй "Граматичці" деякі форми закарпатських говорів. Ось, наприклад, в орудному відмінку дозволяє собі на закінчення "ов" і "ев" ²³⁾, але в "Бесідах" нічого подібного не стрічаємо, а натомість бачимо "ею" : "за тѣнею" I.176, "помощею" I.218, "заповідею" II.52, "мыслею" II.76. В тому самому відмінку в множині Лучкай користується двома закінченнями "ами" і "еми", як "вещами" I.247, і "вещеми" I. 236, а знову "рѣчами" II.71.

Приголосна група середньої відміни має один цікавий приклад, а саме, іменник "время". Лучкай уживає його поза граматичними нормами. В родовому відмінку бачимо "от време" I.92, в давальному "ко оному времю" II.234, в місцевому "во времени" I.30, а в множині "во временах" I.24. ²⁴⁾

Вкінці потрібно вказати на неправильне відмінювання іменників чоловічого роду, що належать до жіночої відміни і кінчаються на "а" або "я", наприклад, Лучкай пише слово "воєвода" в чоловічому роді "воєвод" I.138-9, а в родовому відмінку однини "воєвода" I.140, в множині "воєводов"

23) Там же, ст.42. Ця форма є дуже загальною в закарпатській діалектиці. Гляди : Панькевич І., Українські Говори., ст. 216-217.

24) В цій групі знаходимо також цікаві ново-витворені слова, як нпр.: слово "скотя" II.75.

II.180.²⁵⁾ Так само "сатана" в давальному відмінку є "сатану" I.289 ; "убійца" у знахіднім відмінку є також "убійца" II.181; "мессія" в родовому відмінку є "от мессія" II.104,264, в орудному "мессієм" II.302; "судія" I.4, в орудному є "перед судієм" II.220,257,259; "Тома" - "со Томом" II.79; а слово "слуга" в родовому множини є "слугов" II.87.

Лучкай деколи не може розрізнити роди тих слів, що кінчаються на м'яку приголосну і їх уживає деколи в чоловічому, а деколи в жіночому роді. Такими іменниками є: "мѣдь" I.283, "соблазнь" II.27, "возрасть" II.47, "мысль" II.82,289, "степень" II.215,216,276,277,280, і "пламень" II,97.²⁶⁾

Прикметники в "Бесідах" Лучкая також мають трохи відмінний характер ніж у його "Граматичі". При відмінах у "Граматичі" Лучкая прикметники подані в короткій формі, як: "свят,свята,свято," що автор називає "неозначеною формою" ; як також і у повній формі як : "святий,святая, святоє", що він називає означеною чи детермінованою

25) В "Граматичі" знаходимо це слово в правильній формі: "воевода". Гляди: Grammatica , ст.28.

26) Погорблов В., Карпаторусские Этюды, Братіслава/Університет, 1939, ст. 33.

формою.²⁷⁾ Обі ці форми на основі його "Граматики" можуть і мають бути вживані в українській літературній мові. Однак Лучкай у своїх "Бесідах" уживає повні прикметники переважно в означальній функції (для означення іменника), а короткі для присудкової функції, наприклад, "благословенная земля" II.4, а "земля естъ буряном заросла" II.3. Підкреслюємо, що Лучкай "переважно" уживає різні форми прикметників у згаданих функціях, бо є і деякі винятки. Деколи він, під впливом народної мови та народних висловів, користується короткими формами в означальних функціях.

27) Grammatica, ст.53, :

Formae indeterminat.		Singular	Formae determinat.		
N. свят	свѣта	свѣто	свѣтѣй	свѣтая	свѣтоє
G. свѣта	свѣтѣ	свѣта	свѣтаго	свѣтѣя	свѣтаго
D. свѣту	свѣтѣ	свѣту	свѣтому	свѣтой, ѣй, свѣтому	
A. свѣта	свѣту	свѣто	свѣтаго	свѣтую	свѣтоє
V. свѣте	свѣту	свѣто	свѣтѣй	свѣтая	свѣтоє
S. свѣтом	свѣтою	свѣтом	свѣтѣм	свѣтою	свѣтѣм
L. свѣтѣ	свѣтѣ	свѣтѣ	свѣтом, ѣм, свѣтой, ѣй, свѣтом, ѣм		
Pluralis					
N. свѣти	свѣтѣ	свѣта	свѣтѣй	свѣтѣя	свѣтая
G. свѣт	свѣт	свѣт	свѣтѣх		
D. свѣтом	свѣтам	свѣтом	свѣтѣм		
A. свѣтѣ	свѣтѣ	свѣта	свѣтѣя		свѣтая
S. свѣтѣ	свѣтами	свѣтѣ	свѣтѣми		
L. свѣтѣх	свѣтах	свѣтѣх	свѣтѣх		

Ми описали тут всю відміну прикметників з твердою основою, щоб читач міг бачити різницю між церковнослов'янськими та рутенськими формами в Лучкаєвій "Граматиці".

Ось, наприклад, "велика пропасть" II.14, "засліплена душа" II.21, "неугодно дѣло" I.39, "со опомянупом богачем" I.146, "во красну одежду" II.12, "дики людїє" II.30, і т.п. Так само знаходимо і деякі повні форми прикметників у присудковій функції : "подобный єсть" I.210, "не может быти хладноє" I.201, "море не єсть єму пространое и глубокоє" I.312.

Автор деколи занадто мішає вживання короткої і повної форми прикметників, інколи ставить поруч себе, або в тому самому реченні, обидві форми без жодної системи і стилістичних приписів : "буди справедливыи, буди милосерден" II.146, "ненарушимом путем естественным" I.213, "ко сильнѣшем и богатшим" II.295, і т.п.

У відмінах прикметників Лучкай точно придержується своєї "Граматики". В цій "Граматичі" автор подає п'ять взірців для відмінювання прикметників ²⁸⁾ і таким чином всі прикметники в "Бесідах" легко можна відносити до певних відмін. Одиноким виїнятком є орудний відмінок множини, куди, мимо Лучкаєвої уваги вкралися до закінчень деякі діалектичні форми. Так само, як у відміні іменників, Лучкай часто міняє в тому відмінку закінчення "ми" ²⁹⁾ на "ма" ³⁰⁾, як : "со слезами горячима" II.150, "мальма

28) Там же, ст. 53-60.

29) Гляди ноту 27.

30) Панькевич І., Українські Говори., ст. 259-260.

рѣчами" II.7I, "со всѣми избранныма" II.232.

Аналогічно до прикметників уживав Лучкай граматичну систему і при відміні займенників. В обидвох випадках він придержувався своєї "Граматики". 31) Одиноким діалектичним відхиленням у відміні займенників є згадане "ма" 32) в орудному відмінку множини, як: "между имѣніями нашими" II.183, "пред очима нашими" II.240, "своима руками" II.125, "между има" I.46, II.208, "снима" I.100, 28I, 304.

Прикметники мають також дещо спільного з прислівниками у Лучкая. Тут маємо на увазі ступенювання прикметників і прислівників, де не знаходимо нормативних і точно означених форм. У своїй "Граматиці" Лучкай цитує правило, що у вищому ступені для означених груп прикметників додаються закінчення "шій", "ѣйшій" і "айшій" 33), а відповідно для таких самих груп прислівників "ше", "ѣйше". 34) Крім того автор наводить також і кілька нерегулярних слів та звукових змін у своїй "Граматиці", де мимо різних

31) Grammatica, ст.70-75.

32) Панькевич I., Українські Говори., ст.282, 288.

33) Grammatica, ст. 6I-63.

34) Там же, ст.II9.

вийнятків бачимо систему загального ступенювання.³⁵⁾
Одначе у "Бесідах" загальне правило непристосоване. Тут автор уживає різні суфікси для того самого прикметника та прислівника. Ось, наприклад, : "частше" II.69, і "частѣйше" II.93, або "тверше" II.279, "твержая" II.154; "рѣдшій" II.223,225, але "рѣшше" I.147 і т.п. Крім того Лучкай в "Граматиці", як ми вже говорили, подає неправильне ступенювання, як нпр.: "молодѣй" - "моложій", "ветхій" - "ветцій", але в "Бесідах" Лучкай в ступенюванні прислівників в більшій мірі користується коротким суфіксом "ше": "лекше" I.328, "глубше" II.139, "скорше" II.93,253. Однак, замість поширеної форми "радше", Лучкай уживає "раднѣйше" I.324,329.

Найвищий ступінь прикметників та прислівників у "Бесідах" також вводить щось нового у морфологію Лучкая. В "Граматиці" Лучкай пише, що найвищий ступінь складається з вищого ступеня з префіксом "най".³⁶⁾ у "Бесідах" крім цієї загальної форми, як "найгрубше" II.15, і "найліпшій" II.250, уживається діалектичний префікс "май"^{36а)} та вислів "от всѣх", наприклад, : "майльпше", майвеселѣйше" I.7, і "от всѣх послѣднѣйшій" II.277.

35) Там же, ст.61-63.

36) Там же, ст.63.

36 а) Дуже Л., Очерки по истории закарпатских говоров, Будапешт, Ак.Наук 1967, ст.156.

Подібно як прикметники відмінюються також і порядкові числівники.³⁷⁾ Інакше мається справа з кількісними числівниками. Лучкай у граматиці подає і церковнослов'янську, і рутенську відміну. Однак в "Бесідах" мішає обидві форми. Ось число "один" деколи знаходиться в церковнослов'янській формі : "един" I.42, "во едином часѣ" II.277, а деколи в рутенській формі : "єден" I.42, "єдным словом" II.32,68,172.³⁸⁾ Так само кількісний числівник "два" чи "дві" має своєрідні форми . У "Граматиці" родовий відмінок жіночого роду в слов'янській формі звучить "двою", а в рутенській формі "двох".³⁹⁾ Всупереч цьому в "Бесідах" знаходимо такі форми, як "из двѣх частей" II.166 і "двоих сил" II.259. У Лучкая після числа "чотири" можна не відмінювати числівників. Бачимо у нього такі вислови, як "всѣми пять чувствами" II.219, або "из детячь двѣиц" I.40, однак "сто" відмінюється і в "Граматиці" і в "Бесідах".⁴⁰⁾

37) Grammatica, ст.68.

38) Там же, ст.65-66. В "Граматиці" по церковнослов'янському є : "един, єдина", а по рутенському : "єден, єдна" .

39) Там же, ст.66.

40) Там же, ст.67.

Однак ті відміни різняться в орудному відмінку, де на основі "Граматики" мало б бути "стом" або "стома", а в "Бесідах" бачимо "стоми" II.I48.

Предметом останньої нашої аналізи є дієслово, у якому Лучкай старається найбільше пристосуватися до народної мови. Крім багатьох модерних українських чи карпато-українських дієслів, він старається також зукраїншити різні форми дієвідміни. У "Граматиці", як звичайно, подано і церковно-слов'янську і рутенську дієвідміну, ⁴¹⁾ але Лучкай не робить великої різниці між ними та уживає їх на переміну.

В теперішньому часі для другої особи однини звичайним закінченням є "иш" або "еш", але також стрічаємо церковнослов'янське "еши" або "иши".⁴²⁾ Ось всі дієслова з одного складеного речення : "кому поклонишися... прибѣгаеши... кого призовеш... неврѣиш... обернешися" I.30I. У церковнослов'янській мові, третя особа однини теперішнього часу кінчається на - "тъ", чого Лучкай дотримувався ⁴³⁾ "лежит", "держит", "лишаєт" , "отнимаєт" II.I67. Однак слова першої дієвідміни з закінченням на "еш" в

41) Там же, ст. 8I-II8.

42) Там же, ст.90,93,95,97,99.

43) Там же.

модерній українській мові часто появляються (без "т")⁴⁴⁾:
"наведе" I.I06, "пристигне" I.38, "не хоче" I.I50, "иде"
I.I06, II.I33, "приїде" II.I96,202, "мине" II.I38, "испаде"
II.267, "принесе", II.84, "возме" II.I9,84, і т.п. Згідно
з закарпатським діалектом Лучкай деколи пропускає "т" і в
зворотних дієсловах ⁴⁵⁾; "усилуєся" I.I56, "одієся" II.25I.
Так само на основі закарпатського говору скорочено в деяких
місцях кінцеве "ає" на "а" : "думат" II.200, "стукат" II.85.⁴⁶⁾

Перша особа множини кінчається майже завжди закарпа-
тським діалектичним "ме" ⁴⁷⁾: "падаєме" II.I67, "прімаєме"
II.I86, "приходиме" II.I86 і т.п. Дуже рідко стрічаємо
церковнослов'янське "м" ⁴⁸⁾: "принуждаємся" I.22, "удосто-
в'ряємся" I.2I8. В другій особі множини немає ніяких
відмінностей, тому, що і в церковнослов'янській і в укра-
їнській мовах закінчення є те саме "те". А в третій особі
майже всюди подано тверде "т" і тільки в кількох місцях
уживається зм'якшене українське "ть", як "робять" II.I94.

44) Там же, ст.95,97.

45) Панькевич I., Українські Говори, ст. 309.

46) Там же, ст.3I0-3II.

47) Grammatica, ст.II7. Панькевич I., Українські Говори,
ст.3I". Це "ме" походить від західних слов'ян.

48) Grammatica, ст.II2. За думкою Лучкая ця форма ужива-
ється тільки в модерній російській мові.

В "Бесідах" також дуже рідко стрічаємо форму аориста. Ця форма в більшій частині появляється при поясненнях старовинних висловів, як : "бѣсть" II.151, "прия" II.204, "сниде" I.5, "зносихся" I.175, "бояхся" I.175, "исполних" I.295, "со Христом разпнохомся" II.304.

В однині минулого часу Лучкай уживає церковнослов'янське "л", "ла" і "ло", як: "чул" I.77, "искладовала" II.195, і "найшлося" II,246. Хоч в "Граматиці" визнає рутенське "быв", ⁴⁹⁾ однак ніде його не пристосовує в своїх "Бесідах". Навпаки, деколи вживає він кінцеве "л" в однині минулого часу і для тих дієслів, які кінчаються приголосними й не потребують ніяких інших приголосних звуків, як : "издохл" II.19, "донесл" II.240, "принесл" I.70, "замерзл" I.222; або додає голосний звук "о", як : "приведол" II,239,293, "преведол" II.194, "помогол" II.103, "могол" I.73. Та мимо згаданих форм Лучкай також уживає минулого часу без "л", як : "выльз" II.176, "извык" II.191, "звык" II.194, "пришед" I.137,230, II.13,284,299,294, "помер" II.184. Деколи в "Бесідах" минулий час появляється в складеній формі - перфекта, тобто складається за церковнослов'янською традицією - з минулого часу дієслова та допоміжного дієслова "бути"⁵⁰⁾: "снишел еси, основал еси" II.299, "чули есме" I.97,276, "вѣровали есте" I.23, "есмеся держали" I.153.

49) Там же, ст.86,II3.

50) Там же, ст. II4.

Частіше це дієслово зливається із своєю помічною частиною в одне слово й тому бачимо багато таких форм, де це злиття подається замість особливих займенників, наприклад, "ослабем" II.194, "мучилемся" II.194, "найшелесмся" II.194, "чулисме" I.97, "видѣлисме" I.23, II.210, "сталисме-ся" II. 306, "уразумѣлисте" I.253. 5I) Це злиття не є суто церковнослов'янською формою, а є витвором західноукраїнських діалектів, що закоренилися найбільше в закарпатських говорах. З другої сторони, Лучкай у своїх "Бесідах" уживає також і особових займенників з минулим часом цілковито в модернім значенні : "я чул" I.77, "ты мьслил" II.299, "он отвѣтовал" II. 163, і т.п. 5Ia)

Майбутній час, у Лучкай, як звичайно, складається з дієіменника та майбутнього часу допоміжного дієслова "бути". Українська дієвідміна майбутнього часу "бути" не різниться в нього від церковнослов'янської тільки в третій

5I) Панькевич І., Українські Говори., ст. 313-314. Автор подає і пояснює різні можливості вищезгаданої формули.

5Ia) Ці форми на Закарпатті, в говірній мові, вживано мало.

особі однини і в першій особі множини. В Лучкаєвій "Граматиці" в третій особі однини за церковнослов'янською відміною цитується форму "будет", а за рутенською, тобто українською, "буде".⁵²⁾ В першій особі множини по-старослов'янському є "будем", а по *рутенському "будеме".⁵³⁾ В "Бесідах" Лучкай в третій особі однини уживає майже завжди церковнослов'янську форму "будет", а в першій особі множини рутенське "будеме". Крім того, треба признати, що Лучкай вживає зовсім правильні форми в майбутньому часі доконаних дієслів і ніколи не подає їх у складеній формі з допоміжним дієсловом "бути", як це бачимо дуже часто в мадяронських^{53а)} закарпатських писаннях.

Умовний спосіб дієслова в "Бесідах" ґрунтується на правилах рутенської секції Лучкаєвої "Граматики", де форма першої особи складається з дієслова в минулому часі й аориста "бых"⁵⁴⁾: "могол бых" I.96, "помер бых" II.I84, "преступал бых" I.295, 296, "приведол бых"

52) Grammatica., ст.82.

53) Там же.

53а) "Мадярон" - це змадярщений карпатоукраїнець, що вживає змадяршену мову.

54) Там же, ст.83, II6.

II.236, "что бых тебѣ указал" II.248,- так само бачимо форму "дабых", що не значенням, але формою є частиною умовного способу дієслова : "дабых сіє проуказал" II.189, "дабых небыл" II.249, "дабых не втопился" I.35.

У другій особі також бачимо правила Лучкаєвої "Граматики", де знаходимо дієслово в минулому часі з додатком "бы есь" або "бы еси", ⁵⁵⁾ як : "погиб бы еси" II.184, "видѣл бы еси" II. 272, або складену форму : "возненавидѣл бысь" II.272. У множині так само бачимо закарпатські рутенські звороти: "были бы есме" I.274, "тѣшилибисмеса" I.I.154. Знаходимо і такі форми, як : "дабы есме почитали" II.304.

Як уже відмічено, Лучкай у своїй "Граматиці",
 назвав такий умовний спосіб "рутенським". Ми не думаємо, що ці форми знаходилися в усіх українських говорах того часу, але вони були дуже важною частиною закарпатських говорів. Ще й до сьогодні, більшість карпато-українського населення уживає такі вислови, як: "купив бих" , "робив бих", "указав бим" , "ходив бись", "виділи бисьме" , "слухали бисьте" ⁵⁶⁾ і т.п.

55) Там же.

56) Панькевич., Українські Говори., ст. 324-325.

Наказовий спосід у "Бесідах" є базований на українській мовній практиці.⁵⁷⁾ В однині Лучкай уживає українські модерні форми : "возми" I.", "освяти" II. 22, "иди" I.II, "памятай" I.42, "дай" I.45, і т.п. Так само споріднено виглядає друга особа множини : "Разумѣйте" II. 20, "памятайте" II.2I, "радуйтеся" II.II8. В першій особі множини Лучкай добре розрізняє корінні дієслова "а" і "и", пристосовуючи до одних закінчення "йме", а до других "ѣм", як: "памятайме" II.2I, "оплакуйме" II.306, "бесѣдуйме" I.237, "положѣм" I.26I, "послужѣм" II.284, "пріймѣм" I.230, "хвалѣм" I.72 ; однак не все йому вдається віднайти правильне закінчення, наприклад, "воздаѣм" I.237, замість "воздаймо", або "возрѣме" II.I88, замість "возрїм".

В зложенім наказовім способі вже бачимо іншу тенденцію автора. Лучкай у "Граматиці" подає для церковнослов'янської групи приклад "да орет" , а для рутенської "най оре".⁵⁸⁾ В "Бесідах" , одначе, знаходимо всюди церковнослов'янську форму : "да читаєт" I. Пр. "да познаєт" I. 44, "да усилюются" II.I4, "да узнают" II.I4.

Дієприслівники "Бесід" теперішнього часу кінчаються

57) Grammatica., ст.II4-II5.

58) Там же, ст.90.

на "я" і "яй", або на "яще" і "уще", ⁵⁹⁾ як : "любя" II. 225, "переходяй" II.20, "идуше" II.18. В минулому часі, як звичайно, дієприслівник кінчається на "вше", як : "видѣвше" II.264. Одначе Лучкай деколи скорочував цю форму, викидаючи букву "в" і залишаючи тільки "ше" : "лежаше" II.13, "моляше" II.115, але ось яскравий приклад : "Род Іудейскій видѣвше... слышавше и дивляшеса... дуже мало єму вѣровали" II.264.

Дієприкметники також мають закінчення "ащій", "ящій", "ющій" у теперішньому часі, ⁶⁰⁾ а "вший" в минулому часі. ⁶¹⁾ Та в теперішньому часі не всюди вжито відповідні закінчення, наприклад , "голоднѣющій" II.212 (замість голодушого), "кричающій" II.113 (замість кричущого), "имиющій" I.200 (замість имущого), "плакающій" II.307 (замість плачущого), "храняющій" I. 273 (замість хранящого). Щодо дієприкметників минулого часу, то Лучкай подає їх правильно (може тому, що їх є не багато). Все вони мають ту саму форму, як наприклад : "предавший" II.306. Окремої уваги розглядові дієприкметників присвячувати не будемо, бо вони щодо граматичних правил, не різняться від прикметників.

59) Там же, ст. II7. В церковнослов'янській формі є "щи".

60) Там же, ст. II7.

61) Цієї форми в "Граматиці" взагалі немає.

Переглянувши всю морфологію "Бесід" та порівнявши її з "Граматиною" Лучкая, можемо ствердити, що тут знаходимо багато більше діалектичного елемента, чим в правописі та в фонетиці цього твору. Лучкай дуже часто уживає навіть такі діалектичні форми, що основно не є українськими і ввійшли в закарпатські говори з чеської та словацької мов,⁶²⁾ але вкорінені стали важливими елементами в закарпатській діалектиці.

Причиною такого посиленого діалектичного впливу є намагання Лучкая "говорити до народу". Він часто старається передати трудні теологічні та філософічні поняття звичайними простонародними зворотами. Хоч його мова є консервативна, ще все повна церковнослов'янськими та староруськими формами і її ніяк не можемо назвати народною, всетаки він не стидається "мужицьких" зворотів, що пізніше так підпомагали закарпатське національно-культурне відродження.

(62) Тут ~~має~~ йдеться про закінчення "ама", "има" і "ма" в орудному відмінку іменників, прикметників, займенників і числівників, як також і про закінчення "ме" в першій особі множини дієвідміни...

Р О З Д І Л У І

СИНТАКСА "БЕСІД"

Про синтаксу в "Граматиці" Лучкая не можемо багато сказати. Автор тільки на 14-тьох сторінках старався пояснити пов'язаність поодиноких частин мови в реченні ¹⁾ й тільки на перших двох сторінках ²⁾ згадує дещо про види речень. Зрозумілим є, що з таких скупих пояснень не можемо говорити про окрему синтаксичну структуру в Лучкая, однак і ті скупі пояснення показують нам, що автор був на добрій дорозі й розумів основну структуру української мови.

Професор Ю. Шерех(Шевельов) пише: "Для синтаксичної системи сучасної української літературної мови визначальне, т.зв. особове речення, себто речення граматично одноцентрове і двоелементове водночас. Одноцентровість його виявляється в тому, що в реченні є тільки одне граматично абсолютно незалежне слово (т. зв. підмет), а всі інші члени речення граматично залежать від нього - прямо або посередньо. Двоелементність речення виявляється в тому, що значеневе ядро становлять собою підмет

1) Grammatica, p. 139-153.

2) Ibidem, p.139-140.

і той член речення, що показує ознаку, приписувану підметові в часі і способі (присудок), - разом узяті; нормальне речення мусить мати обидва ці елементи, при чому другий з них граматично залежить від першого. Поодинокі випадки порушення одноцентровості являють собою не типові для сучасності рештки старішого стану мови..." 3)

В "Граматичі" Лучкай в кількох місцях виразно бачимо поняття одного центрального підмета,⁴⁾ упрощене і сцентралізоване речення і підпорядкування всіх членів двом головним елементам - підметові і присудкові. Ці самі засади застосував Лучкай до мови своїх проповідей. Він дуже рідко уживає дієприслівників, а ще рідше кладе їх до самостійних форм. Так само рідко бачимо в нього т. зв. другі відмінки.

Гірше стоїть справа в "Бесідах" зо складними реченнями. Лучкай у мові своїх проповідей вживає цілі комплекси сполучених складносурядних і складнопідрядних речень. Деколи в одному складному реченні знаходимо й кілька складносурядних частин, які ще мають свої

3) Шерех Ю., Синтаксична система, Енциклопедія Українознавства, т. I, ст. 338.

4) У всіх своїх поясненнях Лучкай говорить про прості речення, які складаються з підмету, присудка й із злучення. Злучення, це всі інші частини речення, які з присудком мають взоруватися на підметові. Гляди: Grammatica, р. 140.

складнопідрядні частини. Ось приклад одного такого речення : "Злодѣй, разбойник или оболститель добръ знает, что на колько он ближняго обкрадаст, оберет, окламаст, толь скорше или позднѣйше правда небесная поставит его бѣднѣйшим, но он осліплен сребролюбіем не видит, что єгда он от ближняго единою берет рукою, Бог от него двѣма, аще он ближняго попѣняшку укривдуєт, Бог єго имѣніє по золотому уменшаєт, и нигды свое благословніє не даєт".⁵⁾

Вже з цього прикладу бачимо, що тут ідеться про архаїчну мовну структуру, де проявляється вплив церковнослов'янської, староруської та інших чужих мов.

Складносурядні речення в Лучкая, як звичайно, можуть бути безсполучникові, як : "Ростеш як зеліє, чувствуєш як иное животное." II.184, або сполучникові.⁶⁾ Сполучникові діляться на I) єднальні, де автор уживає найчастіше сполучник "и", дуже рідко "а", і "да",

5) Бесіди, т. II, ст.169.

6) Безпалько О. П. і інші, Історична Граматика Української Мови, 2 вид. Київ: Радянська Школа, 1962, ст. 463-465. На основі цієї Граматики розглядаємо всю сполучникову систему "Бесід".

2) протиставні із сполучником "но", рідше "а", 3) розділові із сполучником "или" і "альбо". 7)

У "Бесідах", як загалом у староруській мові, сполучником підметових і присудкових підрядних речень є "кто, что" і "что". Крім тих сполучників Лучкай уживає: 1) в підрядних реченнях причини "ибо", "бо", "понеже", "прото", а рідко "яко"; 2) в підрядних реченнях місця "где", "камо"; 3) в підрядних реченнях часу "егда", "коль", "дондеже", "яко", "доколи"; 4) в підрядних реченнях мети "яко", "да", "чтоби", "даби"; 5) в підрядних реченнях способу дії "яко", "як", "нежели"; 6) в підрядних реченнях наслідкових "аж", "что", "так что"; 7) в підрядних реченнях умовних "аще", "иже", "єстли"; 8) в підрядних реченнях допустових "аще", "хотя", "хоть"; 9) в підрядних реченнях означальних "иже", "что", "где", "яко", "як". Крім сполучників для цих означальних речень Лучкай уживає займенники: "которий", "який", "кто", "что", "иже,яже,єже"; так само бачимо тут декілька дієприкметників, тощо.⁸⁾

Зі сказаного виходить, що Лучкай для складних речень мав досить розвинену та диференціовану систему

7) Там же, ст. 465-468.

8) Там же, ст. 468-501. На основі цього твору та категоризації цього твору ми старалися зсистематизувати сполучники Лучкая.

сполучення, систему, яку знаходимо сьогодні в модерній українській мові. А мимо того, на його побудові складних речень відчувається, що вона не зовсім відзеркалює стиль архаїчної староруської мови й не вказує цілковито на стилеві звороти пізнішого західно-українського відродження XIX сторіччя.

Причину цієї структурної "своєрідності" мусимо шукати в чужих впливах, яких у Лучкая є чимало. Як ми вже повище згадували, в загальному кожний мусить признати, що "Бесіди" Лучкая мають тенденцію української синтаксичної будови, та, мимо того в "Бесідах" знаходимо дуже багато чужих українській синтаксисі зворотів. Ці звороти деколи репрезентують цілі чужі граматичні конструкції, а деколи з'являються в чужих зворотах стилю, тобто в неукраїнських висловах та в неукраїнському порядку слів.

Насамперед нам ідеться про чужі структурні форми Лучкаєвих речень. Тут, в "Бесідах", на першому місці слід наголосити латинські синтаксичні впливи. Як знаємо, Лучкай закінчив латинську гімназію та весь час слухав виклади латинською мовою. Таким чином, його научною мовою була латина. Цією мовою писав він свою "Граматику" та чотиритомову "Історію карпатських русинів". Цією мовою він думав, коли пояснював теологічні й філософічні питання своєї віри, тому й не диво, якщо бачимо повно

латинських зворотів у проповідничій мові Лучкая.

Взагалі, Лучкай має тенденцію наслідувати латинських класиків та схолястів в композиції довжелезних складних речень. Для тих довгих речень йому не вистачала своя українська чи церковнослов'янська мовна структура й він мусів повернутися до латинських синтаксичних форм. З латинських конструкцій найчастіше знаходимо в "Бесідах" форму "accusativus cum infinitivo" наприклад : "желаєт он себе почитати" II.103, "непознал себе безумным быти" II.55, "которого так славным и сильным быти надьялися" II.263, "узнали есте, мене имѣти власть" I, 172. За такою ж нормою Лучкай уживає й іншу латинську форму, якою є "nominativus cum infinitivo", наприклад : "видятєся плакати очи" II.306. Цікаво, однак, що в "Бесідах", при таких латинських впливах, Лучкай уживає також і оригінальні слов'янські звороти, як старослов'янську форму "dativus absolutus" чи "давальний самостійний",⁹⁾ наприклад : "сотник видѣвше: Ісусу на Крестѣ висящу, всю тварь премѣнятися воскричал" II.101, "минувшей музыки, минут движения

9) Никифоров С. Д., Старослав'янский язык, Москва: Учпедгиз, 1952, ст.93. "Одна из характерных особенностей синтаксического строя ст.слав.языка - обособленный причастный оборот дательный самостоятельный, состоявший из дат.падежа существительного или местоимения и согласованного с ним причастия".

тѣлесная, минувшу сластному животу подобает сладость"
II.240, "пять днем минувшим" II.287 тощо.

Латинському впливові можемо приписати те, що
Лучкай при запереченні деколи вживає знахідні відмінки
замість родових, як: "милосердіє не имѣют" II.I8, "нич
нехибило" I.i42, "не запрѣгал людіє" I.I65, "горкое не
кушал" I.2I9, "непослышати слово єго" II.I0 тощо.
Так же, правдоподібно під латинським впливом, в інших
реченнях, де словосклад чи присудок вимагає родового
відмінка, Лучкай ставить додаток до знахідного відмінка:
"Кто похвалит множество нынѣшныя люди" II.I6, "Дѣло
желает послушаніє II.I77, "Всякую славу убѣгает" II.279.

В "Бесідах" автор за латинським словопорядком
часто ставить присудок у кінці речення. Ось приклади
таких речень: "которіи всякій грѣх постом истребити можно
думаютъ" II.242, "кто либо от нас благополучное жизни
скончание имѣти желает" I.59. Та латинська форма при-
судка найчастіше уживається при довгих складених реченнях,
як наприклад: "аще хоцеме истинніи христіяни быти, о сем
ученіи Исус Христовом думати, сіє во сердце наше глубоко
прияті, и во дѣлах наших изявити должествуєме" II.268.
Деколи автор прямо перекладає латинську форму присудка,
який зовсім чужий духові слов'янських мов. Ось, наприклад,
латинська форма "necessum est" очевидна в цім реченні:

"и да не устрашаемся от смерти, которую пострадати нам должно" I.57.

Латинський вплив дуже часто проявляється в розкладі й порядку слів. У всіх слов'янських мовах прийменники звичайно тісно злучені зі своїм іменником і стоять найближче коло нього. В латинській мові для стилістичної краси вони часто відділені від іменника кількома словами, як ось у цьому реченні з Лучкаєвих "Бесід" : "Врачества употребляя к тѣла и души исцѣленію" I.53. В подібний спосіб Лучкай відмежовує іменники від прикметників : "як человекѣка не было на земли вѣчнаго" I.62, або "человекѣк терновым ходил путем" II.35, чи "ожидает кару на себе необходимо слѣдующую" II.169, і т.п. Рівно ж числівники відділені від іменників, наприклад: "от ближняго единою берет рукою" II.169, "Токмо един оставаєт тебѣ путь покаянія" II.171.

Самий факт, що Лучкай дуже часто кладе прикметники, рядові числівники та займенники після іменника, вказує на латинський порядок слів. Ось, наприклад: на сторінці I68-9, другого тому, тільки раз ставить присвійний займенник "свій,я,є" перед іменником, а вісім разів після іменника. Крім того, на тих самих сторінках, бачимо такі вислови, як "слѣпота душевная" , "правда небесная", "ласка небесная", "десница Божая".

Крім латинської Лучкай володів також і малярською мовою, тому в деяких реченнях уживає звороти, які є запозичені та перекладені з малярської мови: "достигнеш будучий день" II.6I, (замість "достигнеш будучого дня") є прямим перекладом малярського : "megèred a holnapì napot"; так само : "кто соглашается ему" II.I0I, I88, (замість "соглашается з ним") перекладене з : "ki ad igazat neki" ; або "во руках ему суть" II.I28, (замість "во руках його суть"), що походить з малярського : "neki a kezèben vannak" ; дальше : "того дне живот ему имѣл скончатися" I.59, (замість "його живот"), що по малярськи звучало б : "az nap az èletènek be kellett vègzòdnie", і т. п.

Вкінці треба сказати, що в синтаксі "Бесід" Лучкай знаходяться також чеські впливи. Цей чеський вплив найкраще проявляється в питальних реченнях, що починаються словами "єстли".¹⁰⁾

Наведемо речення, що є прямими кальками чеського способу мовлення, й вони звучать досить дивно в українській чи церковнослов'янській мовах: "Думали : єстли не обманути мы тѣм челоуѣком его же мы Сыном Божиим быти вѣрили?" I.6. "єстли Бог воскресенієм своим не проуказал, что Сын Божій его єсть?" I.I8, (~~"єстли Бог~~

10) Погорелов В., цит. твір, ст.42.

~~воскресением своим не проказал, что Сын Божий его
сол?~~" I.18,) "если токмо Фарисеи так глубоко блудили
в сей вещи? если сіє заблужденіє, искоренено из сердца
Христіянскаго?" II 65.

Крім цих вичислених чужих впливів дальше залиша-
ються деякі мовні проблеми, які не легко вяснити.
Ось вислови, яких не можемо знайти в жодній Лучкаєві
знаній мові : "на слово разума, на движені совѣсти
слышит" II.26I, де першу частину автор кладе в зна-
хідному відмінку, а другу - в місцевому. Чи інший
подібний вислів : "аще бы давным своим товаришом
выступился" II.192, український переклад якого звучав
би ось так : "якбы відступився від давніх своїх това-
ришів". Подекуди речення в "Бесідах" так покручені, що
трудно розуміти думку автора. Наприклад речення: "Август
стрѣтился со старым воином ведомый на право. Кесарь,
так кричит воин : я невинно ведуся на право ..." II.180.
З першого речення не знати хто "ведений" на суд - кесар
чи воин. Щойно з наступного речення розуміємо, що це був
воин.

В И С Н О В К И

З наведеного матеріалу виходить, що Михайло Лучкай був цікавою і цінною людиною на свої часи, а його твори випередили на кілька десятих літ культурно-освітній розвиток Закарпаття. Між освіченими чужинцями у Відні та в Італії Лучкай освідомив собі відсталість та заскурузлість свого народу і шукав за можливостями його відродження. Таким чином, життя Лучкая - це постійне бажання піднести культурний рівень карпатських українців, розпочати тут інтенсивне літературне й наукове життя, показати світу "розум і честь своєї землі", вивести право Закарпаття на політичну арену Австрійської імперії.

Хоч він не був фаховим лінгвістом, ^{все таки} приступив до писання нової граматики, ^{в якій} визнаючи церковнослов'янську мову літературною мовою всіх слов'ян, уважав свою "рутенську" рівнорядною зі всіма модерними мовами інших слов'янських народів.

На основі цього в Лучкая витворилася нова мовна концепція, за якою для українців класичною або біблійною літературною мовою є церковнослов'янська, а модерна "рутенська" є тільки продовженням та змодернізуванням тієї мови. Будучи одночасно священиком, Лучкай став усвідомлювати

часто оснувались на латинській синтаксі. Не бракувало в нього також і деяких інших чужомовних (чеських і мадярських) зворотів та конструкцій.

Мимо тих недотягнень і непослідовностей, Лучкай своїми "Бесідами" досягнув собі намічену ціль. Заохочені його прикладом, люди почали більше писати і видавати. В скорому часі появилися нові гомілетичні, літературні й різні наукові публікації. Західно-українське відродження розпочалось.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Артим І., Наука Върви Православно-Християнскія, в Будинѣ, 1868.
- Балецький Е., Одно морфологичне явище, Літературна Неділя, ч.ІІІ, Ужгород, 1943.
- Памятник українського делового язика XVII века, Studia Slavica, v.II.
- Из словарного состава украинских карпатских говоров, Studia Slavica, v.V.
- "i" в чинадевском говоре, Зоря ІІІ, Ужгород, 1943.
- Баран О., Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті, Йорктон/Логос 1963.
- Поділ Мукачівської Єпархії, Analecta OSBM, ser.II, sec.II, vol.VI, fasc.3-4, pp.558-563.
- Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая з року 1830, Логос (1964) Т.ХУ, ст.135-147.
- Бевзенко С.П., Із спостережень над мовою пам'яток розповідних жанрів, писаних на Закарпатті, (Повісті з "Римських Діань" в закарпатській обробці XVII ст.), Ужгород/НЗУДУ, т.ХХУ.
- Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтєбрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й., Історична Граматика Української Мови, Київ/Рад.Школа, 1962.
- Бірчак В., Літературні стремління Підкарпатської Руси, Ужгород/Педаг.Тов. 1937.
- Біленький Я., Старша руська письменность на Угорщинѣ, Унгвар, 1907.
- Білодід І.К., Курс Історії Української Літературної Мови, т.І-ІІ, Київ/Ак.Наук, 1958-61.
- Білодід І.К., Сучасна Українська Літературна Мова, (Морфологія), Київ/Ак.Наук, 1969.
- Верхратський І., Знадоби для пізнання угро-руських говорів, ЗНТШ, тт.30-45 (1899-1901).

- Возняк М., Проект правописи Івана Жуківського 'на з'їзді "руських вчених", ЗНТШ, т.82, ст.53-86.
- Студії над галицько-українськими граматами XIX в., ЗНТШ, т.90-95.
- Гаджега В., Додатки к історії русинов и руских церковей в Марморосі, Ужанской жупі, Угочі, Земплинской жупі, НЗТП, т.II-XI.
- Михаил Лучкай, НЗТП, т.УІ, ст.I-129.
- Галас К.Й., З топоніміки Закарпаття, НЗ УДУ, т.ХХХУ.
- Геровский Г., История угро-русской литературы в изображении Володимира Бирчака, Ужгород, 1943.
- Народная речь Пряшевщины, Пряшевщина, Прага, 1947.
- Русский язык в церковно-славянско-русской грамматикѣ Михайла Попа-Лучкай, Карпаторусский Сборник (Подкарпатская Русь в честь Т.Г.Масарика) Ужгород, 1930, ст.259-315.
- Словарный состав южнокарпатской народной речи, Костер, 1946.
- Гнатюк В., Етнографічні матеріали з Угорської Русі, Етнографічний Збірник, т.II, Львів, 1898.
- Збірник Петра Колочавського, НЗТП, т.I.(1922)
- Русини Пряшівської епархії і їх говори, ЗНТШ, т.35-6.
- Угроруські духовні вірші, ЗНТШ, т.46-7,49.
- (К.Сабов), Грамматика писменнаго русскаго языка, По образу лучших авторов составлена и издана, Унгвар, 1865.
- Грига М.- Лелекач М., Выбор из старого писменства Подкарпатья, Ужгород, 1944.
- Дзендзелівський Й.О., Лінгвістичний Атлас Українських народних говорів Закарпатської області УРСР, НЗ УДУ, т.XVII. (Ужгород 1960)
- Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, Київ/Ак Наук, 1969.

Дзензелівський Й.О., Ізголови угорських лексикальних нашарувань в українських говорах Закарпатської області УРСР, Українська лінгвістична географія, Київ/Ак Наук, 1966, ст.45-75.

--- Лінгвогеографические свидетельства о расселении подолян Ф.Корятовича в Закарпатье, Вопросы теории и истории языка (Сборник в честь проф.Б.А.Ларина) Ленинград, 1963, ст.97-98.

Дулишкович І., Историческія черты Угро-Русских, т.І-ІІІ, Унгвар, 1874-77.

Дже Л., Очерки по истории Закарпатских говоров, Будапешт/Ак Вьід., 1967.

--- К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI-XVIII вв., Studia Slavica, v.IV,VII.

--- Материалы к словарю закарпатской литературы XVI-XVII вв., Будапешт, 1965.

--- Памятники деловой письменности Закарпатья, (Урбаріальніе записи), Будапешт, 1965.

--- О языке урбаріальных записей 1771-1774 гг., Studia Slavica, v.XI.

Житецький П., Нарис літературної історії української мови в XVII в., Львів/Укр.Вид., 1941.

Івченко М.П., Сучасна Українська Літературна мова, Київ/унів.

(Кутка І.), Катихисіс Малыї или наука православно-христіанская в Унгварѣ, в Будинь-Градѣ, 1801.

Кулик Б.М., Курс сучасної української літературної мови, ч.ІІ, (Синтаксис), Київ/Рад.Школа, 1965.

Латта В.П., Принципи картографування і побудови атласу українських говірок Східної Словащини, Українська Лінгвістична Географія, Київ/Ак Наук, 1966,ст.75-85.

--- Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии, Sbornik Fil.Fakulty University Komenského, Philologica, n.X, (Bratislava 1958)

Лучкай М., Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіе народное, в Будинѣ 1831.

- Маковой О., Три галицькі граматики, ЗНТШ, т.51, ст.1-58,
т.54, ст.59-96.
- Мигалич А., Лѣствица к блаженному животу, в Будинѣ, 1847.
- Микитась В.Л., Давня література Закарпаття, Львів/Вид.Унів.
1968.
- Мишанич О.В., Література Закарпаття XVII-XVIII століть, Київ/
Ак Наук, 1964.
- Мустянович С., Недѣлныя проповѣди, Львов/Ставропигія, 1856.
- Недзельский Е., Очерк карпаторусской литературы, Ужгород/
Школ.Пом., 1932.
- Панькевич І., Нарис історії українських закарпатських говорів,
(Фонетика) ч.І, Acta Universitatis Carolinae (Philolo-
gica), Praha, 1958.
- Кілька заміток до останку аориста в закарпатських
говорах, ЗНТШ, т.111-113.
- Кто був Іван Бережанин - Михайло Лучкай чи Іван Фо-
гарашій, НЗТЦ, т.УІІ-УІІІ, ст.168-188.
- Закарпатський діалектний варіант української літера-
турної мови XVII-XVIII вв., Slavia, ч.ХХVІІ.
- Перезвук етимологичного 'ѡ, ѣ' в у, і, Подкарпатска Русь
ч.ІУ.
- Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних
областей, ч.І, Прага/Орбіс 1938.
- Перфецкий Е., Релігійозное движеніе в XVI-м и началѣ XVII-го
вѣков в Угорской Русі, Извѣстія Отдѣленія Русскаго
языка и словесности Императорской Академіи Наук,
т.ХХ, (1915) ст.24-77.
- Петров А., Старая вѣра и унія в XVII-XVIII вв., СПб
1905.
- Предѣлы угрорусской речи в 1773 г. по официальным
даным, СПб/СПБ 1911.
- Отзвук реформации в русском Закарпатъе XVI в., Věstník
Kralovské české společnosti nauk, r.1923, Praha, 1923.

- Петров А., Духовно-полемическія сочиненія іерея Михаила Оросвиговскаго Андреллы против католичества и уніи, Прага 1932.
- Х. Х. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст., Київ/Дніпро 1965.
- Плетнев Р.В., Образцы карпаторусскаго народнаго языка и творчества в граматикѣ М.Лучкая, Карпаторусскій Сборник, (Подкарпатская Русь в честь Т.Г.Масарика) Ужгород, 1930, ст.312-328.
- Погорблов В., Михаил Лучкай и его "Грамматика Славо-Рутена" (1830-1930), Карпатскій Свѣт (Екстракт), Ужгород/Общ.Духновича, 1930.
- Карпаторусскіе Этюды, ч.І, Литературная дѣятельность Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя нач. XIX вѣка, Братислава/Універс., 1939.
- Рудловчак О.- Штець М., Сурмач відродження, Дукля, ч.6, Пряшів, 1969, ст.63-66.
- Сабов Е., Очерк литературной дѣятельности и образования карпаторуссов, Ужгород/Унію, 1925.
- Русская грамматика и читанка, Унгвар/Унію, 1890.
- Христоматія церковно-славянских и угро-русских литературныхъ памятников, Унгвар/Унію, 1893.
- Свѣнцицкій К.С., Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси, Научно Литературный Сборник Галицко-Русской Матицы, Львов/Ставроп. 1906.
- Сімович В., "Grammatica Slavo-Ruthena М.Лучкая", НЗТП, (1931) т.УІІ-УІІІ, ст.217-306.
- Стрипскій Г., Памятки русько-каїнської мови и літератури, ч.І, Будапешт, 1919.
- Стрипскій Г., З старої писменности Угорської Руси, Львів, 1914.
- Чучка П.П., Морфологічний склад прийменників у говорах околиці Ужгорода, Доповіді та повідомлення УДУ, сер.філ.т.4., Ужгород, 1959.
- Українські говірки околиці Ужгорода в їх відношенні до інших сусідніх говорів і мов, НЗ УДУ, т.35, ст.36-8
- Шашкевич М., Азбука і Абецадло, Вінніпег/Шашкевічіана, 1969.

- Шерех Ю., Нарис сучасної української літературної мови, Мюнхен/НТШ, 1951.
- Шерех Ю., Синтаксична система, Енциклопедія Українознавства, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, Т.І, ст.338-339.
- Штець М., Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини, Братислава/Педег.Збір., 1969.
- Яворскій Ю., Историческое, личное, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX в., НЗП, т.УІІ-УІІІ.
- Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности, Прага, 1931.
- Ветхозавѣтное біблейскіє сказанія в карпаторусской церковно-учителской обработкѣ конца XVII-го вѣка, НЗП, т.У., ст.192-200.
- Бойданское учительное евангеліе, Věstník Kralovské České společnosti nauk, (r.1935) no.11, Praha, 1935.

- Baran A., Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis, Romae/Basiliani, 1960.
- Bidermann H. I., Die ungarischen Ruthenen, Innsbruck, 1862-7.
- Dargan E. Ch., A History of Preaching, New York: Franklin, 1968.v.I
- Dezső L., Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI-XVIII. sz.-i fejlődéséhez. Kandidátusi értekezések tételei. Budapest, 1956.
- A kárpátaljai irodalom kezdetei. Filológiai Közlöny.v.IX.
- A kárpátaljai "népi irodalom". Filológiai Közlöny.v. XII.
- Zur Geschichte der subkarpatischen ukrainischen Mundarten Die Welt der Slaven. vol. X.
- Duchnovič A., The History of the Eparchy of Prjasev, Rome/Basiliani, 1971.
- Gabriel Fr., Pohyb obyvateľstva v bývalej užskej župe v prvej polovici 18 storočia, Hayk. 3d. T. ba. Fil., v. XI., Užhorod, 1935.
МЗТН
- Gránjala D., Rumunské vlivy v Karpatech, Praha, 1938.
- Gregorovskij G., Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda. III. Jazyk. Praha, 1934.
- Hartl A., Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi. Sborník "Podkarpatska Rus". (Red. J. Zatlouka), Bratislava, 1936., pp. 181-186.
- Hodinka A., A munkácsi görögkatholikus püspökség története, Budapest/Tud. Akad. 1909.
- Húsek J., Národopisná hranice mezi slováky a karpatorusi, Bratislava, 1925.
- Király P., A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei, Budapest, 1953.
- Luckyj G.-Rudnyckyj J. B., A Modern Ukrainian Grammar, Winnipeg/UVAN, 1961.
- Lutskay M., Grammatica Slavo-Ruthena, Budaë, 1830.
- Máchal J., Podkarpátští Rusové a slovanské obrození, Slovánsky Sborník (věnovany F. Pastrnkovi), Praha, 1923. pp.208-214
- Rabiej Z., Dialekt Bojkow, Sprnwozдания z czynności i posiedsén Polskiej Akadeji Umiejétności, v. XXXVII, N.6.

- Rudnycký J.B., Geographical Names of Boikovia, Winnipeg/Uvan 1962.
- Shereghy B.-Pekar B., Vospitanije Podkarpato-ruskoho svjasćenstva, Pittsburgh, 1951.
- Stanislav Y., Dejiny slovenského jazyka, Bratislava, 1958.
- Stieber Z., Toponomastica Lemkowszczyzny, vol.II.,Londr, 1948.
- Tichý Fr., Michail Lučkaj, Slovansky Sbornik (věnovaný F. Pastrnkovi), Praha, 1923. pp. 215-220.
- Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha/Orbis, 1938.
- Lidové písně v Lučkajové gramatice, H3T, T. VII-VII., 1930-31, pp. 307-314.
- Vážný V., Z mezislovanského jazykového zeměpisu, Praha, 1948.
- Vološin A., Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi. Sbornik "Podkarpatska Rus", (Red. J. Zatloukala), Bratislava, 1936. pp. 53-56.
- Zsatkovics K., Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szert egyházmegye történelmében, Századok, V.1884, pp. 680-877.

С К О Р О Ч Е Н Н Я

НЗТП : Науковий Зборник Товариства Просвіти

НЗ УДУ : Наукові Записки Ужгородського Державного Універ-
ситету

ЗНТШ : Записки Наукового Товариства ім.Шевченка.

OSBM : Ordo Sancti Basilii Magni

ABSTRACT

M. Luchkay's homiletics were the first Ukrainian printed sermons in the Austrian Empire; therefore, they played an important role in the Church literature of Western Ukraine. Besides, they were typical examples of the beginning of the 19th century popular Church language in Carpatho-Ukraine. Concerning Luchkay's grammar and historical manuscript, there is much already written; however, up to the present his homeletics have not been studied in depth and detail. This scanty knowledge suggested our detailed analysis of Luchkay's homiletics in its historical and philological aspect.

The thesis is divided into six chapters. The first three chapters give a short biography of M. Luchkay, the genesis of his homiletics and their significance to the evolution of sacred eloquence in Carpatho-Ukraine. The other three chapters analyze and explain the orthography, morphology and syntax of Luchkay's homiletics.

According to M. Luchkay's linguistic theory, the Church Slavonic language was the classical literary language of all the Slavs. All modern Slavic languages, including the Ruthenian (Ukrainian) became only an extension and modernization of this

Church Slavonic tongue.

In spite of this theory, Luchkay, as a priest, realized the need to write and preach in a way accessible to his people. He recognized the need to introduce dialectical expressions into the sacred eloquence of Carpatho-Ukraine. As a result, his sermons are considered a mosaic of the already mentioned linguistic trends. In other words, Luchkay's preaching language includes mixed elements of Church Slavonic and the modern Ukrainian language and the popular dialects of Carpatho-Ukraine. These mixed elements do not represent any linguistic system and at times are confusingly entwined with each other. Nevertheless, they became the basis for new popular linguistic trends for Ukrainians in the Austrian Empire, and generally the source for the introduction of popular dialects into the Ukrainian language.

In orthography, Luchkay uses Church Slavonic and modern Ukrainian elements on the basis of traditional Carpathian phonetics.

In morphology, Luchkay strays from Church Slavonic and "Ruthenian" principles in his grammar, introducing more Carpatho-Ukrainian dialectical expressions into his grammatical structures.

In syntax Luchkay is not that fortunate. He is not able to free himself from the influence of the Latin classical style, and so his sentences primarily are based on Latin syntax. M. Luchkay did however try to simplify and modernize the Church Slavonic language using partial elements of the modern Ukrainian language structure.

With the publication of his homiletic sermons, Luchkay achieved a prominent position in the Carpatho-Ukrainian cultural rebirth of the 19th century. Inspired by his linguistic and scholarly ideas, many people followed his example. Soon, new sermons, literary and scholarly works were published in Carpatho-Ukraine helping to initiate a strong cultural revival.